

ПОЕЗІЯ
з-за
колючих дротів

ВАМ УКРАЇНА СКЛАДАЄ ШАНУ

*Тих, кого обминула куля
Й смерть солодка за Рідний Край,
Тих, кого рокувала доля
В дим поразки, на прірви край,*

*Толочити про честь байдужий
І принищкий німій юрбі,
І будити камінні душі,
І носити народній біль —*

*Тих чекала важка Голгофа:
У неволі десятки літ
Нести ім'я свого Бога
Й добру славу своєї землі,*

*В світі зла, і хули, і наруги
Між своїми й чужими людьми,
І живити святыню в других,
І ставати за них грудьми.*

*Вам, ув'язнені лицарі чести,
Що підкошеним цвітом лягли,
Вам, які в чужині, в нещасті
І вроду і дух зберегли —*

*Україна складає шану,
І допоки нам світить день,
Збереже вас народня пам'ять,
Як шляхетних своїх дітей.*

DICHTUNG HINTER STACHELDRAHT
VON MOSKAU VERFOLgte UKRAINISCHE DICHTER SPRECHEN

POETRY FROM BEHIND THE BARBED WIRE
VOICES OF UKRAINIAN POETS REPRESSSED BY MOSCOW

POESIE DE DERRIERE LES BARBELES
LA VOIX DES POETES UKRAINIENS PERSECUTES PAR MOSCOU

POESIAS A TRAVES DEL ALAMBRE DE PUAS
LA VOZ DE LOS POETAS UCRANIOS PERSEGUIDOS POR MOSCU

VERLAG SCHLACH PEREMOHY
MÜNCHEN 1978

ПОЕЗІЯ З-ЗА КОЛЮЧИХ ДРОТІВ

СЛОВО РЕПРЕСОВАНИХ МОСКОВОЮ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИВ

ВИДАВНИЦТВО ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ
МЮНХЕН 1978

На обкладинці вітраж
Панаса Заливаки; пролог

Herstellung: Druckgenossenschaft „Ciceron“ eGmbH,
Zeppelinstrasse 67, 8000 München 80

ПЕРЕДМОВА

Вчитуємося в ці незвичні для світової літератури і з кожного погляду прекрасні, справді, як каже поет, «кров'ю серця» написані твори і зразу ж відчуваємо надзвичайне гармонійне поєднання в них багатства щирих, шляхетних, кристалево чистих почуттів мистецької краси. Естетичних переживань, якось органічно пов'язаних з культурно-національними та глибоко етичними ідеалами української Людини. Справді Людини, Божого створіння, що бореться без упину за розвиток культури і за краще завтра свого поневоленого, але нескореного народу.

Майже всі ці твори писані або під впливом, або серед тюремних таки переживань. Розкриваємо книгу і ці скарби України горячі небуденним вогнем. В них показані творчі зусилля молодого покоління. І тому ми, неначе в святині, в якомусь душевному зворушенні дотикаємося до нашої «святої святих». Адже ж нас хвилює і пече завжди наново розважувана і продумувана головна, важка, настирлива проблема та тривожне й пекуче питання, а саме: який же насправді стан змагань народу до повного розвитку, до справжньої самостійності, тобто яке буде майбутнє народу й наше.

То не випадково на вітражі, що його копію читач знайде на передовому місці цієї збірки «Поезія з-за колючих дротів», були викарбувані слова геніяльного Шевченка: «І возвеличу малих отих рабів німих, а на сторожі коло їх поставлю слово». Тут маємо подвійну символіку. Перша: то якраз великою мірою досягнення українських культурних діячів, якщо не брати до уваги попередньої революційно-визвольної боротьби, що вже оті «малі раби» ніяк не бажають залишатися німими і в такий спосіб уже не можна вважати й України німою, мовчазною. А друга символіка в тому, що цю збірку задумано саме, хай і для скромного, а все таки возвеличення нескореної, не німої, як би бажав окупант, Укра-

їни, і для ілюстрації, хоч і неповної, тих процесів, що проходять, не зважаючи на заслання й шалений терор, у нашій Батьківщині.

Сила й велич культурних процесів в Україні лежить у тому, за висловом визначного краївого автора, що вони всю енергію духу, який виявляє справжню істоту людини і творить справжній сенс життя поколінь, спрямовують на добро цілої нації. Іншими словами, сила визвольних процесів українського народу міститься в духовій творчості, що стверджує істоту української Людини, передусім патріотичної Людини, і встановляє тягливість найглибшого змісту духового життя чергових українських поколінь.

Наши провідні культурні діячі та провідні Нескорені вдало стверджують: як естафету і найвищі вежі духу будували наши предки собори, творили в законодавстві, архітектурі, мистецтві, письменстві власні культурні вартості, щоб у них проявляти найкращу частку свого «я», що захоплюється боротьбою за Рідний Край, що єднає живучі покоління й передається прийдешнім поколінням, як заповіт та зобов'язання.

Голос предків кличе, щоб не наслідувати чужого, що є противне духові української нації. Треба повернутися до джерел власної духовості, до примату духового первиня у філософії та суспільній діяльності, до ідеалу власної державності, соціальної справедливості для всіх верств народу, до традицій, віри в Бога, до протиставлення імперіялізмові — героїчного українського націоналізму, до культу чести й лицарства і т. д. Ворог намагається вирвати з душі народу його пітоменні, оригінальні, традиційні вартості та їх ієрархію, зруйнувати згадані підставові ідеали, розірвати ланцюг єдності поколінь; але це йому не вдається, бо українська нація відзначається надзвичайною живучістю.

Ця духовна єдність людей і поколінь України творить чуда. Вона то дає силу творити цінності навіть серед найнесприятливіших умов, під жорстоким терором, навіть у тюрмах, концентраційних таборах, на засланні, проникати різними шляхами в українську громадськість і на чужину.

Свідчення, образи не розірваного окупантам пов'язання між поколіннями зустрічаємо в багатьох віршах цієї збірки, але особливо проречисто у вірші Є. Сверстюка: «Ідуть додому вмирати»

та у вірші невідомого покищо автора п. з. «Вам Україна складає шану». Син Волині Євген Сверстюк, автор глибокого змістом твору-есею «Собор у риштуванні» й інших, який сам згадує «Сни про Волинь, Карпати, Німань, Куру і Дон...» присвячує свій вірш «Ідуть додому вмирати» старим політичним в'язням, що вже у ворожих тюрмах або концентраційних таборах відбули довгі вироки, не раз 25 і більше років, як каже поет:

Десять, двадцять, чверть віку,
Тридцять — геть, на сміття.
Боже, скільки ж то віку
Ти нам одвів для життя?

Колишні члени ОУН та вояки і старшини УПА, хоч фізично надщерблені, але духовно незламні, ідуть додому вмирати, «в край, де цвіли сади»... «де співала мати»... Інших москаль засилає в «чужі світи», щоб там вік свій коротати, як колись Калнишевський у «камінному мішку», бо

Нові, все нові й однакі,
сірі, як стрічка кіно,
нові росли бараки...

Немов заповіт, неначе визнання віри, створило молоде покоління в концтаборі в пошані до старших українських політичних в'язнів, колишніх членів ОУН і вояків УПА, що їх молодь шанобливо називає «старими партизанами», вірш «Вам Україна складає шану».

Тих, кого обминула куля
Й смерть солодка за Рідний Край...

І будити камінні душі,
І носити народній біль —

Тих чекала важка Голгофа...

Вам, ув'язнені лицарі чести,
Що підкошеним цвітом лягли,
Вам, які в чужині, в нещасті
Її вроду і дух зберегли —

Україна складає шану,
І допоки нам світить день,
Збереже вас народня пам'ять,
Як шляхетних своїх дітей.

У зв'язку з цією проблемою єдності поколінь, вірnosti ідеям попередніх поколінь борців виникає запит: що є тим внутрішнім елементом, тою надзвичайною магічною силою, що тримає, наприклад, Валентина Мороза впродовж його 145 днів голодівки або Василя Стуса, який опинився в наслідок тортур, захворіння на виразку шлунка, на межі між життям і смертю і все одно не піддався диявольським намовам, щоб відкректися своїх поглядів за ціну звільнення, і він створив вірш «Прощай Україно»!

Без намагання дати вичерпну відповідь на це преважливе питання, вважаємо, що на першому місці тут: любов до України, до її народу і в світогляді обґрутоване почуття внутрішньої свободи, як це сильно висловив Іван Світличний, що дає почуття вищості чи переваги над ворогом, над всякими «органами» окупанта.

Цю невичерпну любов до України, до своєї землі, скопив Михайло Масютко так:

В мене сонце і небо
Лютий ворог украв,
Він мене покарав...
За мою любов, земле, до тебе...

Любов до України ніколи не згоряє. Остат Невідомий пише:

І завжди в моєму серці — Україна,
І завжди в моєму серці — ромен-цвіт.
Що б ви не робили — я людина,
Хоч мене і кинуто за дріт.

Як згадано, внутрішньо сильна людина вміє станути понад присуди ворога і поглянути на нього з висот власної свободи, як ось в І. Світличного:

Несу свободу в суд, за ірати,
мою від мене не забрати,
і здохну, а вона — моя!

Ніжні тони любови до України й туги за нею пробиваються сливе в кожному вірші. Один поет каже:

*Україну калиною звати,
А калина для мене понад усе!*

Де ти, ніжна моя Батьківщино? — з тугою і болем запитує інший.

«О, земле моя! Зашкарубла від крові» — волає Зіновій Красівський...

І як грізна заповідь кари, що цілковито протиставляється ніжній, щирій любові до України, до друзів і братів, довго дзвенітиме гнівний вірш того ж поета:

*Коляборанти! Гадючий язик!
Зачерствілі душі і вашу зраду
Каратиме завтра нинішній вік.
Тремтіть! Не минете заглади!*

Подібно Михайло Луцьк твердо запитує ворогів:

*Що по собі залишете ви
Після свого ганебного краху?
Хіба трупів таємні розви,
В яких свідки страждання і жаху.
Вас недаром тайком проклинають
Й ті прокльони на вас упадуть...
Даром сльози людські не пропадуть,
Що звисають з колючих дротів.
Вони скучтаються й карою впадуть
За страждання невинних братів.*

В цій збірці тюремної творчості вміщені також твори, що заторкують відомі в світовій літературі теми, такі, як Гамлет, Дон Кіхот, теорія відносності Айнштайнова і т. д., а автор перекладів з світової літератури (як Шекспіра) Святослав Караванський звертається до совісти віку:

*Вільний розуме! Совість віку!
Чи ж тебе залякають «строком»
Лжепророки ідей великих,
Братовбивці із заздрим оком?*

Визначне місце в збірці займає поезія в прозі героя Валентина Мороза п. з. «Перший день» (в ув'язненні) і «Гостинець», що його Валентин-батько дарував своєму синові в день його народження 3 січня 1974 року.

Поруч ліричних тонів, присвяті вірним Друзям по ідеї, гострої іронії на нестерпні тюремні будні, читаємо в збірці глибоко філософські роздуми Євгена Сверстюка:

Світ держиться на гранях міри,
Тонких струнах, які з основ
Живлять дух і проміння віри,
Тої віри, що гори ворушить,
Що тримає на хвилях моря,
Що несе крізь безодню горя.
Тільки віри. На крилах віри
Пізнаєм всетворячу любов.

Скільки та як довго не зазнавали б пекельних мук наші політв'язні, і разом з тим творці високої мистецької вартості віршів, або писаних прозою есеїв, що вагомі філософськими думками, то понад усе вони вірять, що

Все це так! І підйому святого
Не потопче шал Москви і Европ!...
Все минає — тільки не минає
На землі бажання волі і життя,
І від Камчатки до Нарва
Вірять народи в розкунте майбуття...
І тому завжди в мені — Вкраїна,
Й завжди в душі ромену цвіт —
І що б там не робили, я — людина,
І таким залишусь доки світ!

Ніби велике мережане дорогоцінне намисто, так ця збірка творів з-за колочих дротів проміниться сяйвом мистецьких образів, що віddзеркалюють невичерпне багатство переживань переслідуваних в'язнів, сповнених ніжного чуття, туги за рідними, за друзями, прагнення зажити вільно, достойно, чесно та по-лицарськи.

Тонкий ліричний тон разом з глибоким мотивом спротиву вичувається, наприклад, у словах Михайла Осадчого:

*Син народи́всѧ, а я мов не живу,
Гнию безкрило під тръома замками...*

І далі в іншому місці:

*Чи я один. Ішли мільйони нас
На Кос-Арал, за Соловецькі стіци.
Священним ім'ям сина України
Ввійшов у світ і наш малий Тарас.*

А в іншому ще вірші:

*Один...
Півмісяця — лиши пташки щебіт...
Як вовк у загнанім куті,
Дивлюся на щілінку неба —
Єдину радість в самоті...*

В цій добі, як казав Ольжич, жорстокій, мов вовчиця, коли морозний північний вітер з Росії зразу ж заморожує ще в пуп'янках мистецькі квіти Української Землі, коли письменники мусять виконувати завдання зближування української мови до російської, чужої й ненависної, коли окупант заборонив церковну українську музику, коли навіть до дитячих садків впихають російську мову, коли нищать матеріальні й духові сліди безперервної тягlosti тисячоліть української культури, коли пляново знищують ікони, всякі давні форми українського мистецтва, як ось згадуваний нами на початку вітраж, — то як свідчення про невмирущість нації й її духа, і як велика й приемна несподіванка, і як проміння сонця серед бурі, і як заповіт крацього майбутнього величної української культури, виникає і зростає, хоч з-поза колючих дротів, письменницька творчість культурних вершителів правди на землі, що є поетами, літературознавцями, есеїстами, істориками, філософами, що не тільки вказують шлях, але й самі цим шляхом ідуть. Вірно, наполегливо, видержливо і без нарікань, але з піднесеним чолом.

Степан Галамай

ВАЛЕНТИН МОРОЗ

Валентин Якович Мороз народився 15 квітня 1936 року в селі Холонові Горохівського району Волинської області в сім'ї селянина. Закінчив у 1958 році історичний факультет Львівського університету. Викладав спочатку історію та географію в середніх школах Горохівщини на Волині. Новітню історію став викладати від лютого 1964 року в Луцькому педагогічному інституті ім. Л. Українки, а з вересня того ж року в Івано-Франківському педінституті. Під час учителювання написав кандидатську дисертацію на тему «Луцький процес 1934 року — зразок революційної співдружності польського і українського народів у спільній боротьбі проти

фашистського режиму панської Польщі», яку не встиг захистити через арештування.

Органи КГБ арештували Валентина Мороза вперше 1 вересня 1965 року в Івано-Франківську. Волинський обласний суд засудив його в Луцьку в січні 1966 року на чотири роки таборів суворого режиму за «антисоветську пропаганду і агітацію» (ст. 62 КК УССР). Карався в Мордовських таборах політичних в'язнів ч. 1 (Соснівка) і ч. 2 (Явас). В грудні 1966 року Мороз був разом з М. Горинем, М. Масютком та Л. Лук'яненком додатково засуджений на шість місяців табірної тюрми; згодом його часто саджали в ізолятор. У таких суворих умовах Мороз продовжував студії англійської і німецької мов. Про нього згадує колишній політв'язень Микола Драгош такими словами: «Валентина Мороза зустрів я 1966 року. Він принципово говорив лише по-українськи. Мороз відзначався незвичайною сильною волею та гордою вдачею. Одного дня його кинули в бур разом з М. Горилем та М. Масютком. Ніхто не знову знати чому. Пізніше довідалися, що в нього карабісти виявили статтю, яку він писав. Це була його праця „Репортаж із заповідника імені Берії”». В 1967 р. Мороза перевезли до слідчої тюрми в Києві, де спочатку його тримали як свідка у справі Вячеслава Чорновола, а потім за написання згаданого вгорі «Репортажу...», в якому розкриваються сталінські злочини і змальовується советське суспільство людей-гвинтиків, які живуть під постійним терором. Мороза тримали повний рік під слідством, а щойно на початку 1969 року слідство припинили за відсутністю доказів. Його перевезли для відсидження решти кари до Владимірської тюрми. Після чотирірічного ув'язнення, 1 вересня 1969 року Мороз був звільнений.

Після звільнення В. Мороз прожив у Львові й Івано-Франківську зaledве дев'ять місяців на волі разом з дружиною Раїсою і сином Валентином, молодшим. Аж до нового арешту не міг влаштуватися на працю через т. зв. «кримінальний реєстр», постійно його переслідували, а звільнили з праці на-

віть його дружину Раїсу, яка працювала викладачкою німецької мови в Івано-Франківському педінституті.

За короткий час перебування на волі Мороз написав три особливо цінні есеї: «Серед снігів», «Хроніка опору» і «Мойсей і Датан», в яких розглядає питання систематичної русифікації України і описує початки її культурного відродження. У квітні 1970 року на Великдень органи КГБ влаштували провокацію щодо Мороза в селі Космач на Гуцульщині. За явною вказівкою згори місцева влада хотіла заарештувати Мороза тільки за те, що він записував біля церкви на магнітофон гайки, але космачани не допустили арешту.

Вдруге Мороза катебісти заарештували 1 червня 1970 р. в Івано-Франківську. Судили його в обласному суді в тому ж місті в днях 17 і 18 листопада 1970 року за «антисоветську пропаганду з метою підірвання советського ладу» (ст. 62, т. 2 КК УССР). Йому винесли драконський вирок: 6 років спецтюрми, 3 роки таборів особливого режиму і 5 років заслання, — разом 14 років позбавлення волі. На закритому суді Мороз держався гідно, не визнав ніякої вини за собою. Органи КГБ у «справі Мороза» допитували понад 30 осіб. Покликані свідки на судилище над Морозом відмовилися давати будь-які свідчення, вважаючи суд незаконним.

У зв'язку з незаконним арештом і засудом В. Мороза відбулися масові і голосні протестні акції української патріотичної громадськості в Україні і у культурному світі. Голосною луною по цілому світі прозвучав Морозів геройський заповіт «Замість останнього слова», який перекладався на численні мови світу.

Для відbutтя першої частини карти Мороза запроторили до сумної слави Владимірської тюрми, де його держали разом з кримінальними злочинцями, які в липні 1972 року його поранили ножами, завдавши чотири важкі рани. Згодом його перенесли на одиночку. До його харчів почали досипати якісь хемічних речовин, спричинюючи міцні болі, так що в Мороза виникло переконання, що його насильно хочуть зве-

сти з ума. Його возили до Києва, Львова, Івано-Франківська, вимагали, щоб він зрікся своїх поглядів, засудив їх і розкияся. Він рішуче відмовився це зробити і тому його знову кинули до Владимірської тюрми, але вже між божевільних. Колишній політв'язень Анатоль Радигін, очевидець знущань над Морозом, уже на волі переказав наступні Морозові слова: «Мене тримають з божевільними, мені створюють постійне пекло! Намагаються зробити з мене божевільного, такого, як ті, кого кидають до мене. Вони вбивці й людоїди. Я не маю чим дихати!» В умовах постійних знущань і цікування, Мороз почав безреченцеву голодівку від 1 липня 1974 року, заявивши, що вестиме її так довго, поки його не перенесуть до табору політичних в'язнів. Свою голодівку Валентин Мороз припинив щойно тоді, коли (22 листопада 1974 р.) тюремні владі обіцяли поправити його в'язничні умови. Влада здійснила вимогу Мороза і перенесла його в камеру, де піребувають політичні в'язні. В наслідок голодування і знущання (штурчне насильне годування) з боку тюремних наглядачів, здоров'я Мороза підупало до скрайнього фізичного виснаження.

Пресове агентство Ройтера подало 18 травня 1976 року повідомлення з Москви, що Валентин Мороз уже від 10 травня перенесений з Владимірської в'язниці до Інституту судової психіатрії СССР ім. В. П. Сербського в Москві. Перед перенесенням до горезвісного інституту ім. Сербського, Мороза держали понад місяць у підвалі разом з дійсно хворою людиною. Водночас катебісти поширювали фальшиву вістку, що, мовляв, Мороз зійшов з ума. Доказами його божевільля мали послужити такі «симптоми», як Морозова «надмірна релігійність», його «самоскалічення» і те, що він нібито «дивиться вовком». Вістка про запроторення Мороза до божевільні близкавично облетіла світ і викликала глибоке обурення та голосні протести світової громадськості і навіть затривожила деякі західні урядові чинники. Під великим тиском протестів з усього світу експерти інституту ім. Сербсь-

кого визнали Мороза психічно здоровим. На тій підставі його звільняють і перевозять до звичайної тюрми в Москві (Бутирки). Перед загрозою фізичного і психічного знищення Мороз рішився зректися советського громадянства. Це потвердила Морозова дружина Раїса в інтерв'ю для часопису «Вашингтон Стар» з 15 червня 1976 року, в якому ж. ін. сказала: «Він (Валентин) просив мене переказати, що він зрікається советського громадянства через останні і попередні заходи, вжиті проти нього... Все це було нелюдяне. Він зрікається советського громадянства і просить Конгрес ЗСА надати йому право політичного притулку».

Після звільнення з Інституту для судової психіатрії ім. Сербського і перенесення до звичайної тюрми в Москві, Мороза 1 липня 1976 року перевезли до концтабору в Мордовії, де він примушений працювати в артілі на станках шліфування скла, в приміщені без вентиляції, так що скляний пил загрожує життю людини.

В. Мороз через свою безкомпромісну поставу став символом не тільки Нескореної України, але й для борців-політв'язнів інших національностей. Молодий жидівський націоналіст і колишній політв'язень Йосип Мешенер схарактеризував Мороза як «гранітну людину». Крім того відзначається В. Мороз ще як солідний історик, близькучий публіцист і він не позбавлений поетичного хисту. Під час першого ув'язнення написав так звані поезії в прозі п. н. «Перший день», у самвидаві поширювалася його збірка поезій п. н. «Прелюд» та один вірш з в'язниці «Так жовто світяться купави» — всі вони поширювані в Україні у відписах.

ІЗ ЗБІРКИ «ПРЕЛЮД»

ПАМОРОЗЬ

ВЕРЕСЕНЬ

Прозоро ллеться шклінь —
а сонце вже сумніє,
прощальний передзвін —
потоншли зірки
Зігнав капусту в льох
останніх ранків іній.
Рипитъ качан,
Холодний і хрумкий.

ОСІННІ ГРУШІ

Розкішно мають віяла багряні,
в рудому шалі захлинувся світ,
розвіяна лисичими хвостами,
малює осінь п'яній буйноквіт.

Немов свічки стоять на межах жовті,
в летючому буянні багряниць,
в огні рудому тануть дикі груші,
захмелені оскоюю кислиць.

ПОЖНИВ'Я

Загусла неба твердь —
вже вітер не голубить,
останній крик гусей —
бринить прозоро рань.
Іржава мідь дубів
осінню ноту трубить,
жовтіє на вітрах
гіркавий хміль прощань.

ОСІННІ СОКИ

Хмільну оскуму груш —
тривку, затужавілу
ожинна осінь лле
в солодкий літа ріг.
Згори, з колючих ніш
летять пругкі каштани
і з легким стуком
падають до ніг.

ЧУТТЯ

Читає зорі лис,
в дуилі сова ворожить,
мовчатъ кружала пнів,
шепоче голий граб.
В тоненьки жала зір
блакитно дзвонитьъ холод,
земля вганяє щем
в чуткі підошви лап.

Ростуть гриби.
Під мохом на узлісці
заснув їжак
у плетиві ожин.
На вітрі дуб
гримить іржавим листом.
Спіє схід.
Викреслюється день.

*

Холодний гай.
Зів'ялий лист шурхоче.
Пора прощань.
Ласкавий сум розлук.
Зіб'є на зиму зруб
(бо йдуть морозні ночі),
змощує шви
дбайливий дятла стук.

Замерзне став.
Кричать вітри про втечу.
Нічний мороз
зіп'є калини сік.
В тумані круг
віщує холоднечу.
Засне вода.
Тоненько тъюхне лід.

СПІЗНІЛІЙ ЛЕТ

У м'язах — мандрів гул.
За голими лісами
гуде над світом знов
зими сталевий дзвін.
Бушує дикий мед.
Глухий тривоги бубон
жене бентежно нас
за сонцем навздогін.

Дозрілі дні.
Свою останню ноту
крізь голий шум верхів
щепоче падолист.
Пора, пора! —
вже дихає снігами,
Хапає за крило
зими сріблястий лис.

СОНЯЧНА ЧЕРВІНЬ

СТЕП

Серпень. Сонце. Повний подих.
Південь диха медом трав.
Губи Таврії гарячі
смаглий вітер лоскотав.

Серпень. Сонце. Дзвін прозорий.
Сохнуть стяги над Дніпром.
В теплих лапах — синій бубон.
Дзбан, овіянний теплом.

ПОЛУДЕНЬ

Сонце лазить пшеничними вусами
на засмаглій потилиці дня.
Вітер губи надув, щоб зігнати,
і забув. На бігу задрімав.

Липень. Спека. Синь млою заснована.
Спіллій вишні вже сниться стерня.
День заснув на городі між динями,
попід грушевою ходить свіння.

ПАПОРÓТЬ

«Коли люди довідаються, що рухає зорями, ---
Сфінкс заговорить і життя на землі погасне...»
Наскельний надпис з Єгипту

Папороті серп — забута таємниця,
сивий лісіу герб у сутіні скриває,
перекреслити смерк луни зелена птиця,
глухо вовчий гук у льох лицє скроває.

По щербаті вінця час наповнив чаром
хмурий тиші сумерк — пралісу ковчег,
раптом жаху скрик — шугне совою північ,
синій горицвіт таємно зацвіте.

Вийде з хаці знахур, тайну суть узріє,
вирве з пащі ночі древній вовчий чар —
рине вниз вага, струну життя розірве,
вічний днів ланцюг зіжне за мить пожар.

ТЯТИВА

Затрубить вітер, сивий внук Сварога,
мов ярла ріг, що кличе в океан,
крізь клочя тут на дні синє срібло,
і місяць мчить оленем крізь туман.

Гуде вітрило в ніч, нап'яте вітром тухо,
Крізь хаос хмар синіє срібний ріг.
Мчить місяць-хорт, бринить тятива мідно.
Тугий Діяни лук. Кипить шалений біг.

Прогнулась стеля сну. Тремтить стріла на прузі.
Мій човен в ніч летить крізь вату хмар.
Напруги лук тугий порве запону сіру,
і сну стіну глуху проломить моці шквал.

ВОЗОВИЦЯ

Студінь трав накрила сиза спека,
мов лопух зів'ялий свіжу рибу,
круженяв над річкою лелека,
жовтий дзьоб націливши донизу.

Курні межі пахли полинами,
ластівки пірнали в жито спіле,
тяжко-тяжко повними возами
битим шляхом літо стугоніло.

Полоскався в літеплі полуценень,
дув бугай в діжу між купинами,
мандрували бузьки босоногі
через луг з піднятими штанами.

Липень-пан, гарбуз жовтоголовий,
повен сил, дженджурився на плоті.
В сурмі жжив про ірій щось зачувши,
журавлі кричали на болоті.

*

а сухо сухо вже
а півень п'є з хупавого свічада
хрупке зверцадло
рямця затверділи
тепло — мохнате
кіт-воркіт вовняний
до рук пухнасто третясь
в сяйві очі мружить
сухо вже.

ТУМАН

У кошику тиші
кожушок сірий
заворушився.

Кудлатий котик
вовняну лапку дугою вигнув
кругле налапуючи.

З-за кичери
заспане сонце вигорнув
зачепив кігтиком.

Потім хутенько вмився
злизав кудлате.
І вже — нема.

УКРАЇНА

Сонячна червінь, важка чорнота —
твої барви

вигнуті вії летючих тополь —
твоя пісня

сплетені берла трирогих богів —
твої знаки

сивого степу нічне шепотіння —
молитва

сонячний присок на синьому небі —
знамено.

ГРОМОВИЦЯ

Рикає туча золотогривим левом,
додолу струшує розповнілі снопи дощу,
гупає туго у неба мідяний бубон
хвоста китичка — отаманський бунчук.

Ходить веселка м'якими лапами,
кропить зеленим приском захмелілі зела дерев,
гримнув таріль — і стало на постаменті
мідночоле сонце — кований лев.

ДРИМБА

На гривах верхів, на горбатих кичерах,
розвішана грань золотим герданом,
у зворі внизу видзвонює чільцем
хіхотлива нявка з хижими устами.

Догоряють верхів'їв рогаті ратища,
осяде вечір на букові списи,
а місяць прийде на останню пожежу,
над Чорну Тису.

ВІРУЮ

У громі — Бог. А ти зробись камінням,
і Боже слово викуй на граніті,
бо камінь лиш у громі не згоряє,
і лиш на нім карбують заповіти.

Спаліть солому. Доказам — не вірте,
Великі правди пищуться вогнем.
У громі — Бог. Його наказ одвічний:
плекайте С и л у, затиснувши меч.

НАРОДЖЕННЯ

Зліг туман на ріку
як на жону
хіхотливу, змісту Ладу
на кам'яному ложі.
А зорі лиця сковали
не дивились —
дівчатам не личить.
А зухвалий місяць дивився —
зеленовусий батяр.
А на рано сонце вродилось
на червоному ложі.

ВОЛИНСЬКІ ОРНАМЕНТИ

ПРЕЛЮД

Межи дубів, на свіжих корчовищах,
сіали просо довговолосі пращури,
над брамою герб вибілювали дощі —
кінський череп на ясеновому ратищі.

Обхопила дворище із чотирьох боків
лісового світу міцнозуба сила,
вечорами Блуд в очеретах світив
пізньому гостеві каганцями синіми.

Безберегим пралісом хаос буяв,
множились вовки на зарослих багницях,
тряс бородою зеленоокий цап
у хмільній гущавині на купальському гриці.

Відходило літо на вересневий круг,
остигала Сонця золота корона,
а з далекого царства їхала вже Коляда,
повновида дівка — Дажбогова доня.

ПОЛІСЬКІ ТАМ-ТАМИ

Мокне повний кадуб
в лісовій ковбані,
з рипом тягнуть воду
гнуті обручі.
Будять ехо в бодні
одуди на зрубі,
збудить сонні гала*
вовчий гук вночі.

* Гало — не заросле лісом болото.

За болотом одуд
теше бодні днище,
десь довбає дятел
будні лісові,
десь гуде-воркує
голуб край поляни,
тиша пружнокрила
в'є гніздо в дуплі.

Пада жолудь з дуба —
глухо стукне в денце,
в липове барило
бджоли носять мід,
бродять під дубами
зниклих зубрів тіні,
вечір над болотом
лізе, як ведмідь.

ЛУЦЬК

Любарте-князю, срібнобородий лицарю,
вже заніміли гудців твоїх яворові гуслі,
маєстаси княжі на спорохнілому пергаменті вицвіли,
і почорніло ймено твое на щербатім залізі.

Позбираю забутих слів квадратові гривни,
з вішого срібла викую чарівний ланцюг,
підійму з намулу Дажбога дерев'яне олтарище
і збагну заповітів ваших праукраїнський дух.

Замурується в землю Столп'є, за болотом осяде Седлище,
забіліє співучий Зaborоль березовою корою,
гостровухим вовком хтивий Хотомель визирне,
а Біла Вежа виросте ведмежою головою.

Прогримить копитами Ратно, засяє щитами Войниця,
на штири боки протрубить Рожище тuroвим рогом,
вгостить медами Липно — дуплаве деревище,
а Городло валами вгорнеться за нешироким Бугом.

Позліталися сови над заборолом замчища,
розділохуючи сиві сутінки попелясті крила,
і лякають язичників таємничими письменами
похилені плити на караїмських могилах.

ПОЧАІВ

Говорить молитву яснорамений хрест
на святій горі, за золотою Ікою,
воєвода Юрій на посивілім коні
передвічного змія добиває пікою.

Хитає тулубом стоязикий змій,
як Божа гора гуде-двиготить ночами,
припадає вітер до кам'яної стопи*,
гнівно гуркає у замуровані вуха прочанам.

Розтворилася паща — безголоса ніч,
позіхає злом — аж ворушаться сонні круки.
Терпеливо слухає надламаний дзвін,
чи не йде Мати Божа рятувати від турків**.

Літо-осінь 1970

* Заглиблення в камені, яке традиція вважає слідом Божої Матері. Одна із почайських святинь. Прим. автора.

** За переказом, під час облоги над Почаєвом з'явилася постать Богородиці і — турки відступили. Прим. автора.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ

Перший тюремний день — це безконечність, заповнена болем. Абсолютно все: звуки, запахи, розміри, слова — зіткане з болю.

Перший тюремний день — це людина без шкіри. Кожний спогад — розпечена крапля, кожна думка — жарина.

Перший тюремний день — це світ, розрубаний на дві половини. Розрубано посередині кожний нерв. Основа, з якої родиться *хочу*, — тут. А корінці, якими воно занурюється у товщу буття — лишилися, відрубані, там. Звичні *хочу* течуть звичними каналами до шару живої стихії і — неминуче доходять до місця розриву. І кожного разу — свіжий біль.

Перший день — це рослина з повислим у повітрі корінням, яке ні до чого не може приrostи в порожнечі, і це найбільша мука, бо сенс коріння — у тому, щоб приростати.

Найстрашніше — замріялись. Тоді забуття стулює докупи два свіжих розриви, і *хочу* досягає мети. Але раптове пробудження зненацька розриває ниточку, і біль, що починав пропадати, спалахує знову.

*

Сильним — трудно. Усі іхні *хочу* дуже великі — ті, що привели за гратеги, і ті, що поривають на волю. Ні, то не поєдинок *хочу* і *мушу*. То битва двох сатанинських *хочу* обое мускулясті і несамовиті, обое з дужим, виразним пульсом, з міцним апетитом до життя, обое вигодувані пружним, повнокровним організмом.

Слабим — спокійно. Їхні *хочу* — маленькі і мляві, вони ніколи не зрушать людину з місця. Часом і в таких заговорить *хочу* — але потім навіки німіє, загіпнотизоване страхом перед тюрмою. Ці не доп'ють до дна, злякані гірким, і ніколи не знатимуть смаку.

*

Прийде час, і з кінчиків-ран повиростають нові корінці, приростуть до нового ґрунту і вбратимуть нові соки, щоб нагодувати вічно голодне людське **хочу**. Біль загусне і перетвориться у постійну, тривку тугу — важку і темну, як смола. З кожним днем смола буде світліти і тверднути, аж поки не закам'яніє у прозорий кришталль чекання. Найчарівніша з воль — це воля, побачена крізь його затуманену товщу.

Б'є сокира часу до кришталевої брами — і вже стоїш на волі. Але зовсім не та воля, що світила багато-багато днів з-за кришталевої стіни. Стоїш на волі — п'яний, розгублений, і... знову без шкіри... Бо пролізти крізь гррати неможливо — ні сюди, ні туди — не залишивши на них шкіру. Кожного разу — хай буде він сотим — тюрма забирає мито...

*

Потім будуть спогади, розповіді — все факти, факти, факти: смішні і страшні, бридкі і зворушливі. Але тюрма — то не факти. Тюрма — це людина без шкіри в перший день. Хто зуміє сказати про це — той розкаже про тюрму.

Та цього не розкажеш...
І все одно будеш розказувати.
Так буде — потім, потім...
А сьогодні — перший день...

ГОСТИНЕЦЬ

Подаровано Синові до дня народження

Ще день, ще ніч — завтра...

Увійдеш до мене із серпневого дня — засмаглий, чорноморський, у вишиваній сорочці з темногарячими грудьми...

У холоді сирих вуглів, у ненагрітому царстві сірого зимна — явишся мені золотим птахом з далекої Волі.

Випустиш на стіл золотого півня — могутню музику серпневих ранків. І на всьому, з чим явишся, горітиме поцілунок Волі: на гарячому вишитті з Гуцульщини, на окриленості погляду і на мелодії слів. І вже не винесу тобі гостинця, що ніс через дорогу заєць, бо ти вже завеликий. Будеш сидіти за столом на тамтому боці. З плечима, що вже зарисувались по-чоловічому твердо. Будеш чекально приглядаєшся до мене: а з чим прийшов?

І за кожним разом все більше голоду в твоїх очах, і кожного разу все тяжчають гостинці, що їх приношу тобі.

Колись... ти тоді один день прожив на світі, і світ перемінився не велику пісню, а в мене перший раз ворухнулася тривога: з чим прийду?

Бо вже є ти, — а я ще ніякий.

Бо вже є ти, — а я ще випадковий.

Бо вже є ти, — а я ще не став собою.

Ти розгорнув у мені крила, а крила — то неспокій. І вже ніколи не гамувалася тривога: з чим прийду?

*

Так я виковував дужість — бо є ти.

Вже маю з чим увійти до тебе.

Винесу худу постать тобі назустріч — тверду і тонку, як гартоване лезо.

Ще винесу радість — від того, що я чистий.

Бути в усьому чистим — для тебе.

Ще винесу міць свою, гартовану в холоді двометрових мурів, у вічній вологості сірого присмерку.

Ти вже підеш, а я щось візьму від тебе — щось дуже своє і знайоме — і понесу в тюремні ночі на мою постіль, тверду і чисту, в мое зголодніле чекання. Воно дуже м'яке і

зворушливе, але з голками, немов їжак, і нікому не дається в руки.

Воно потоне в мені без останку і буде довго не озиватися, але потім з нього закам'яніє велика твердість.

Ще день, ще ніч — завтра . . .

Вже маю з чим увійти до тебе . . .

ІЗ ТЮРЕМНИХ ПОЕЗІЙ

*

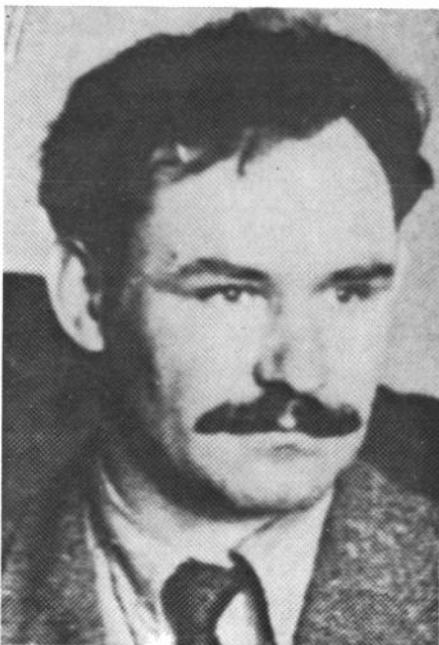
так жовто світяться купави
із сріберних свічад води
нам згадкою осолоди
про жовті у воді купави

Ти їх зривала на заплаві —
поштівкою прийшли сюди
так жовто світяться купави
із сріберних свічад води

так жовто світяться купави
із сріберних свічад води
і Ти одна і я один
і жовто світяться купави

та торжествує кровне право
де ми з'единені завжди
ще жовто світяться купави
із сріберних свічад води

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

Іван Світличний народився 1929 року в Луганській області. Закінчив аспірантуру при Інституті літератури АН УССР та наприкінці 1950-тих і на початку 60-тих років часто виступав як літературний критик.

Репресії проти нього застосовувалися ще на початку 60-тих років (звільнення з праці в журналі «Дніпро»). На початку 1964 року його усунули з праці в Інституті літератури АН УССР за доповідь на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті 20 грудня 1963 року. 12 липня 1965 року був звільнений з посади завідуючого редакцією мови і словників видавництва «Наукова думка» за

те, що у статті «Гармонія і алгебра» («Дніпро», кн. 3, 1965 р.) розкритикував академіка І. Білодіда за його недолугість і наукову неспроможність. Одночасно його виключили із членів СПУ.

Вперше Світличного заарештували 4. 9. 1965 року разом з великою групою української інтелігенції. Йому закидували, що передав за кордон «Щоденник» Василя Симоненка (Світличний в 1963 р. відвідав матір померлого В. Симоненка). Звільнили його з-під слідства 30 квітня 1966 року в наслідок активних протестів громадськості в Україні й за кордоном. Праці за фахом отримати не міг. Ще в слідчому ізоляторі почав перекладати вірші французького поета П.-Ж. Беранже. Збірка перекладів Беранже п. н. «Пісні» вийшла 1970 року у видавництві «Дніпро», але вже без прізвища автора тих перекладів! Займався літературною працею дома. Погрожували йому притягненням до відповідальнosti за «дармойдство», якщо не влаштується на роботу. Світличний міг однак довести, що мав видавничі договори і одержував гонорар.

Вдруге І. Світличного заарештували 12 січня 1972 року в Києві. Під слідством тримали 14 місяців, а в квітні 1973 року Київський обласний суд в закритому засіданні засудив Світличного на 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання за звинуваченням в «антисоветській діяльності». Покарання відбуває в Пермських таборах примусової праці.

Іван Світличний автор передмови до важливого самвидавного документу «Українські юристи під судом КГБ», з якого світ вперше дізнався про справу Левка Лук'яненка, І. Кандиби, С. Віруна та інших, які ще в 1960 році виготовили проект програми «Української Робітничо-Селянської Спілки» і за це були засуджені на довгореченцеві кари. І. Світличний в ув'язненні активно бореться проти змушення з боку табірної адміністрації і своєю принциповою поставою є прикладом для молодих політв'язнів. За свідченням колишнього політв'язня Пермських концтаборів Йосипа Мешенера, Світличний в таборі читає лекції з новітньої історії України.

В грудні 1975 року Світличний звертається відкритим листом з уральського концтабору до поета Миколи Бажана. В тому листі Світличний з'ясовує не тільки обставини свого арештування і його друзів, яких невинно запроторено до тюрем і таборів, він також порушує справи сучасної української літературної творчості, розвиток якої стоїть під знаком запиту. І. Світличний, м. ін., стверджує, що «був арештований раз і вдруге, і був засуджений за самвидав, тільки за самвидав, бо вся та історія з бельгійцем Добошем, з приводу якої нібито мене арештували, від початку до кінця липова і пришили мені її тільки для застрашення інших: хто б не був той Добош, а я — з погляду державних інтересів — поводився з ним бездоганно, нічого не зробив і не сказав такого, що мені можна було б поставити на карб, а якщо ставити, то з таким самим успіхом вам, Миколо Платоновичу, чи І. Драчеві, чи Ліні Костенко можна закинути знайомство з Вірою Вовк або Анною Галею Горбач — незалежно від того, як поводилися ви чи як поводилися з вами».

Світличний не тільки видатний літературний критик, але й талановитий перекладач і оригінальний поет. Самвидавом поширюється його збірка поезій п. н. «Гратовані сонети». Збірка ця складається з різних частин неоднакової кількости поезій: «Іменні сонети», присвячені В. Симоненкові, Е. Сверстюкові, В. Стусові та ін., «Камерні мотиви», «Безбожні сонети», «Три свободи», «Музи і грації», «Арс поетика», «Пленер», «Мефісто — Фауст», «Поза сонетами». Містично декілька взірців з тієї збірки.

ІЗ ЗБІРКИ «ГРАТОВАНІ СОНЕТИ»

ЗАВЖДИ В'ЯЗЕНЬ

Самі собі будуєм тюрми,
самі в них потім живемо,
самі себе стережемо.
Вже тюрем — тьма, і в тюрмах — юрми.

А ми — нічого. Женемо
за муром мур, за муром мур ми.
Суботники! Аврали! Штурми!
Вже й ми — не ми. Воно само

так склалося; так повелося,
і так ведеться здавна й досі.
Сліпонароджені в тюрмі,

кому поскаржимось? На кого?
На чорта лисого? На Бога?
Тюрма ж своя. І ми — самі.

ЖАЛІСНИЙ СОНЕТ

Умій суддю свого жаліти,
тяжкі гріхи йому прости.
Таж він людина, як і ти;
у нього дома жінка й діти.

Їм треба грошей принести.
І треба — ніде правди діти —
з лайна собачого зуміти
державний злочин довести.

Хотів би ти в тій шкурі бути?
В дугу свій горб і совість гнути?
Собача доля! Зрозумій

і не топчи багно в болото,
жалій суддю свого достоту,
як ми жаліємо повій.

ПОРЦІЯМИ

Не дуже щедро, але й не скupo.
Ситим не будеш, хоча й не вмреш.
Порція хліба, порція супу,
навіть повітря порція теж.

На все є норми. На все є міри.
Багато? Мало? Не в тому суть.
Порція чести, порція віри
і правда порціями, як суп.

Порційні дози патріотизму
та нормативи прав і свободи:
Любити порціями вітчизну
і знати з дозволу свій народ.

МОЯ СВОБОДА

*Дайте мені свободу
або дайте мені смерти.*
Патрік Генрі

Свободу не втікати з бою,
свободу чесності в бою,
любити те, що сам люблю,
а не підказане тобою.

Свободу за любов мою
хоч і накласти головою,
а бути все ж самим собою —
не проміняю на твою,

ліврейську, жебрану, ледачу,
вертку, заляпану, як здачу,
свободу хама й холуя.

Несу свободу в суд, за грати,
мою від мене не забрати,
і здохну, а вона — моя.

ТАРАС БУЛЬВА

Ти чуеш, сину? Україну
плюндрує чорна татарва,
а ми — хоч не рости трава.
Ми, патріоти, слиним слину:

аби, мовляв, була жива.
Сутуж, та треба — чуеш сину!
(на час!) зігнути (трохи!) спину,
щоб не злетіла голова.

А там . . . А там ще буде видно.
І гнеться потурчанське бидло.
Нездалих предків кленучи,

у яничари пруть, ягњата.
І нікому меча підняти . . .
Ти чуеш, сину? Не мовчи.

ЄВГЕН СВЕРСТЮК

Євген Олександрович Сверстюк народився 1928 року на Волині. Після закінчення Львівського університету, захистив в Одесському університеті дисертацію на ступінь кандидата педагогічних наук на тему «Особливості розуміння старшими учнями мотивації поведінки і літературних персонажів». Є. Сверстюк — автор цінних наукових праць із соціології, літератури й педагогіки, зокрема відомих і поширюваних самвидавом в Україні есеїв «Іван Котляревський сміється», «Собор у риштованні», «На свято жінки», «Іван Франко», «Слідами казки про Іванову молодість».

Є. Сверстюк разом з Аллою Горською, Іваном Світличним і іншими шестидесятниками активно включився в громадську діяльність і виступав в обороні репресованих українських

діячів. У грудні 1963 року, в першу річницю смерти Василя Симоненка на вечорі пам'яті поета, влаштованому в клубі Київського медінституту, Сверстюк читав доповідь «Симоненко — ідея». Доповідь справила на слухачів глибокопогримаюче враження і стала голосною подією в Києві і далеко поза столицею. Євген Сверстюк і його дружина Лідія зазнали переслідування уже в 1965 році, коли їх обох звільнили з праці в педагогічному інституті за виступ Євгена перед волинськими вчителями. Йому однак вдалося пізніше влаштуватися на працю відповідальним секретарем «Українського ботанічного журналу». В липні 1968 року Сверстюк разом з Ліною Костенко, Віктором Некрасовим, Іваном Дзюбою і Михайліною Коцюбинською підписав відкритого листа до «Літературної України», у зв'язку з наклепницькою статтею О. Полторацького п.н. «Ким отікуються деякі „гуманісти“», в якому підписані виступають в обороні културних діячів Вячеслава Чорновола і Святослава Караванського. Від 1970 року КГБ відкрито переслідує Сверстюка. Після того, як органи КГБ викликали Сверстюка на допити в справі Валентина Мороза, він разом з І. Дзюбою, І. Світличним, В. Чорноволом і З. Франко стає на захист переслідуваного В. Мороза у листі до письменника Олеся Гончара. Після вбивства (28 листопада 1970 р.) відомої громадської діячки і художниці Алли Горської, Сверстюк і Надія Світлична вимагали вияснень від офіційних інстанцій щодо містерійних обставин смерті художниці. На похороні Є. Сверстюк виголосив зворушливий вірш, присвячений А. Горській. У грудні 1971 року Є. Сверстюк виголосив прощальне слово на похороні загадковою смертю померлого академіка Дмитра Зерова. Цей виступ потягнув за собою чергове звільнення з праці.

Кагебісти заарештували Є. Сверстюка 12 січня 1972 р. в Боярці на Черкащині і перевезли до слідчої тюрми в Києві. Понад рік тривало слідство. Органи КГБ за всяку ціну намагалися пов'язати справу Сверстюка з провокативною справою Ярослава Добоша, з Бельгії, якого було заарештовано в

січні 1972 р. і проти якого висунуто обвинувачення у ворожій антисоветській діяльності з доручення закордонного центру ОУН. Але ця провокація була надто грубими нитками шита і прийшлося акт обвинувачення будувати на інших «доказах». Суд відбувся в днях 16-24 квітня 1973 року в Києві під головуванням катебіста судді Дишелля, який судове засідання проголосив закритим, допускаючи лише покликаних свідків. Є. Сверстюкові закинули критику праці в школах перед працівниками освіти в 1963 році, авторство таких праць, які порочать советський лад, як «Собор у риштованні», «Іван Котляревський сміється», «Остання сльоза», «На свято жінки (роздуми про долю жінок в історії України)», а зокрема згадні вислови перед знайомими і сусідами, в яких себе виявив «антирадянщиком». Всі брехливі обвинувачення, які були спрепаровані КГБ заздалегідь, Сверстюк спростував і опровергнув, а в останньому слові перед судом заявив, що для нього «честь, людська гідність, істина, сміливість і почуття відповідальности є передумовою життя. Перед сумлінням і законом я не почую вини, а чи зумів я хочби на мить піднести до вимог часу, до рівня обов'язку — хай про це судить народний суд, потім суд історії». Катебістське судилище засудило Є. Сверстюка на 7 років ув'язнення і 5 років заслання, позбавляючи на довгих дванадцять років волі і за проторюючи на далеку холодну Північ невинного українського патріота, талановитого поета і літературного критика, здібного наукового і культурного діяча, тонкого знавця національної душі української людини, палкого оборонця правди, людської гідності, чести та совісти. Своє покарання Сверстюк відбуває в Пермському таборі виснажливої примусової праці ч. 3б. В таборі Сверстюк не перестав активно боротися, мимо різних шикан з боку табірної адміністрації. Недавно він вступив в голодовий страйк в обороні С. Ковальова і Менделевича. Разом із Сергієм Ковалевим Сверстюк вислав борцям за свободу звернення-привіт такого змісту: «Не-примиреним до втілення світового зла, насильства та брехні

дон кіхотам, тим, що постійно чують голос землі і голос сум-
ління, одержимим активною любов'ю до правди, до тих, хто
стукає в закриті двері, пише листи, які не доходять, допома-
гає нашим рідним, загріває переслідуваних та зацьковова-
них, поіменним і безіменним людям — подяка та братерське
рукостискання». Це доказ, що Сверстюк карається-мучиться,
але не каеться!

З метою змусити визнати за собою вину, КГБ переслідує
дружину Сверстюка Лідію за її вірність своєму мужеві. Без
теплої опіки батька залишилися син Андрій та донечка Віра.
З терпеливістю переносячи глибокі страждання, очікує свого
единого ще живого сина на рідній Волині 90-літня мати Єв-
гена, яка в боротьбі за Україну втратила все б синів-соколів.
Вона проживає серед зліднів у волинському селі Сільце, так
дуже потребуючи допомоги від сина. Не тільки родина, але
всі добрі й чесні люди вимагають негайного звільнення не-
винно засудженого драконським присудом Євгена Сверстюка.

МАТЕРІ-СТРАДНИЦІ

Далека, самотня й далека,
у цілому світі одна,
дні і ночі, у студень і спеку,
до мене летить вона.

Рідна, як пісня з колиски,
тиха, як свято волинське.

Готова завжди до страждання,
до горя, до болю і втрат,
вона віддала б останнє
й терпіла сама стократ,

щоб доля мёне ласкала,
щоб лихо мене минало.

Але у безсонні ночі,
як ноги і руки гудуть,
гнітять її сни пророчі
про тернями вкриту путь.

Що я не такий, як люди,
і щастя мені не буде.

Навколішки в тихій молитві,
як страдниця і як свята,
благає вона захистити
і небо мені пригорта.

А потім свої скорботи
топить у вічній роботі.

Розгойдані темні хвилі
лягають в тюремні сни
і носять уламки милі.
То образ її між них,

чи тільки страждання безкрає?
Я знаю: любов не вмирає.

РЕКВІЄМ

Зовсім поруч ви раптом впали,
так, як краплі крові чи сліз,
а мені миготіли шпали,
а мені бовваніє ліс.

Ваші руки такі ж гарячі,
і таке ж, як було, плече.
Тільки очі так страшно зрячі,
і їх погляд наскрізь пече.

Хто потонув у млі холодній,
хто у сірих дротах затерп.
В темносиній німій безодні
зирить вічністю місячний серп.

Добре, друзі, — нас не минула
чаша ця і офірний дим.
Не розвіяло, не зігнуло,
і судило зійти молодим.

Ми пливемо. Я вас за рікою
відчуваю, як рідну тінь.
Мені легше до вас рукою,
ніж до сходів по той бік стін.

Все, що було життям і снами,
запеклося на серці вщерь.
Тільки раптом пройшла між нами
така давня знайома — смерть.

*

Ідути додому вмирати
стишені вже діди,
в світ, де співала мати,
в край, де цвіли сади,
в ірій, де так крилато
дух злітав молодий.

Десь нуртували соки,
світ десь наосліп пер,
шторми якісь високі
вилились в НТР.

Як міражі дитинства,
десь розплилось село,
витрусилося дочиста
і капрон одягло.

Десь, як з води, зростали
дочки чиєсь, сини.
Десь . . . Коли тут згасали
й марили вічні сни.

Сни про Волинь, Карпати,
Німань, Куру і Дон,
сонячну даль Аракату,
вітер з балтійських дюн . . .

Десять, двадцять, чверть віку,
тридцять — геть, на сміття.
Боже, скільки ж то віку
ти нам одвів для життя?

Нові, все нові й однакі,
сірі, як стрічка кіно,
нові росли бараки,
новий підріс конвой.

Падали смілі й дужі,
скнів дух юнацтва, чах,
і застигала байдужість
у споловілих очах.

Сміх біля рідної хати,
світ, де буяло, гуло,
край, де співала мати, —
може його не було?

Серце зсушили грati,
будні дротів, могил.
Ідуть додому — вмирати.
Або — в чужі сніги.

*

Не приходь до мене у снах:
тут глухі, безпросвітні сни.
Не тулися в моїх думках:
я тікаю і сам від них.

Хочу знати, що десь там є
недосяжно далекий світ,
де сонце тобі встає,
в росі усміхається цвіт.

Уявляю тебе весь час
на високій горі Дніпра,
де в осіннім промінні раз
нам примарився білий храм.

Ти стоїш на молитві з дитям,
десь жевріє мій спадок — честь.
Облітають хвилини життя.

Тільки пам'ять. І білий хрест.

ДОН КІХОТ

Скільки доріг і мук!
Стишивсь, зібравсь, застиг.
Може, пройшов тюрму,
щоб тут себе знайти?
Ночі, як гурт нетяг.
Дні без надій і втіх.
Може, своє життя
виставити на сміх?
Лицарський вік минув.
Лицарство — вік оман.
Може, пародію втну
на лицарський роман?
Знову подвійний стиль,
знов королівський такт.
Чорні в очах хрести —
тіні від грат в хрестах.
Що це, портрет душі?
Схожий?
Як я між вас,
в камері цій душній
сотні моїх санчо панс.
Зболений кожен нерв,
рубаний кожен жест.
Власне, нема мене —
дублений палімпсест.
Все ж проступа на нім
лицарський перший текст:
вічна суворість борні,
вірність, воля і честь.
Скільки б ламало життя,
скільки б здіймало на глум, —
чистим лишити стяг,
вічним — шляхетний сум.

Сміх мій терпкій не вдавсь.
Сміх, мій останній шанс,
чимсь до душі припав
сотням отих санчо панс.
Цей одержимий дух,
цей профетичний тон,
цей круглощокий друг,
що це було — мій сон?
Може, в житті, як в сні,
дійсність — зовсім пусте,
справжнє, єдине в ній —
те, що в душі святе?
Колом пройдуть віки
у летаргійнім сні.
Хто все ж він був такий?
Знав, що творив, чи ні?
Творчий звільнив порив,
видав розвал юрбі.
І мимохідь створив
пам'ятник вірі — собі.
Ти, що прийшов, спинись!
Змовкніть, раби! В броні
лицар високий, як спис,
на сухоребрім коні.

*

Лютував перший сніг,
потім танув і скнів
за квадратами грат
на тюремнім вікні.

Знову прийде весна,
знов настане зима,
пропливе десь життя
між валами двома.

Пронесе весь мій світ,
що зотлів і здимів.
Збереже по нім слід —
кілька вигаслих слів.

Тільки тута життя
прокричить глупу ніч
і розквітне колись
цвітом юних облич.

Давні болі душі
зійдуть в пісню просту,
і тернові кущі
на валах поростуть.

*

У білу ніч, як по ударі дзвону,
царила тиша в сивій далині.
У білу ніч, холодну і безсонну,
скінчилась біла казка наших днів.

Я не забуду тихого сіяння
твоїх очей у стриманім плачі,
я не забуду першого кохання,
що догоряло іскрами вночі.

Сповила мла твій сад, твою хатину,
у білу ніч я залишивсь один,
і враз відчув, найбільше в ту годину,
що на шляху я вічний паладин.

Що йтиму так, як зараз в цій пустелі,
крізь кучугури снігу навмання,
минувши вогники і тихий дим оселі.
Лише в душі горітиме зоря.

В минулім ти, далека і прекрасна.
В майбутнім — чардалекої мети.
А біла ніч холодна і мовчазна,
і в тих снігах — іти, іти, іти.

*

Знов та камера, знов ті стіни,
знов та пляма на сірій стіні,
знов той запах кислозастійний
калагутиться десь на дні.

І тим самим віконцем голим
повертається темне коло.

Знов та лампа, холодний морок,
дні і ночі з кутка у кут.
Десь застигло житейське море
і затерплю в маснім вічку.

І пронизує наскрізь вас
найдорожче в людини — час.

Драма, власне, скінчилася і змеркла.
Хто тут виграв і хто програв?
На запльованих східцях до пекла
хтось розбиту ліхтарню украв.

І викапuse крови дурман
у холодний туман.

Жовта камера, жовті стіни,
жовта лямпа і жовті сни.
Жовкне пам'ять про білі тіні
і зелені вітри весни.

І тягар спопелілих днів —
як холодний кришталь на дні.

*

Любіте своїх ворогів,
на них бо й прокляття печать.
Вони несуть ясність борні,
вони нас ненависті вчать.

Простіте своїх ворогів.
Вони, як сліпа імла:
ковтають чужі і свої
зусилля, літа, діла.

Розносять мертвоту і тлін,
рятують себе вогнем,
не відають, що творять,
і снять уchorашнім днем.

Простіте. Зумійте простить
важкий і непрощений гріх —
відмову свій хрест нести
вже там, на останній горі.

Любіть чистим серцем і йдіть.
Підкошенні, зводьтесь знов
і мовчки в душі хороніть
одурену вашу любов.

*

Я знаю, це буде так:
отерплий нервовий шок,
таємнооблюдний знак,
стук підошов.

Поблякнуть барви в очах,
схолоне серце на мент
і щось упаде, як птах,
долі на сам цемент.

Явитеся всі ви знов,
і спалахне в мені
стишена вже любов
зорями аж на дні.

Я знаю, це буде так,
як у поганім сні.
Тихо опаде мак,
саваном — білий сніг.

*

Хвилі радости, дні розплати,
А човен вже на риф жене.
Можна вже перейти усі втрати,
Відстраждати й спалити мости,
Можна навіть уже попрощатись,
Але як то по-людськи ждати:
Хай ця чаша мине . . .

Скільки пам'яти: око за око!
Всі віки — тільки тьма в очах.
Як то треба злетіти високо,
Щоб узріти спасений шлях
Всепрощення і чистої любові,
Нове слово надії всім,
Марноту безкінечних помст.
Але як по-земному глибоко —
Я приніс вам не мир, меча!

Все на світі, що жити хоче,
Поривається в цвіт і плід.
Його вітер життя толоче,
Його хвиля війни змиває,
Воно просто на брук лягає
І стікає потоком в рів.
Але де ті, що вільно хочуть
Вмерти й стати сіллю землі?

Розкрутилось, зійшло з орбіти
І пішло у словесний ріст.
Скороспілі, шкідливі діти
Загубили щось дуже просте,
Розтоптали щось дуже давнє,
І забули щось дуже вічне,
Найчистіше —

Молитву й піст.

*

Світ держиться на гранях міри,
Тонких струнах, які з основ
Живить дух і проміння віри,
Тої віри, що гори ворушить,
Що тримає на хвилях моря,
Що несе крізь безодню горя.
Тільки віри. На крилах віри
Пізнаєм всетворячу любов.

*

Синя ніч. В срібнім мареві тиша,
Та, що й в минулі літа.
Тільки тепер якось рідше і тихше
Слово із уст зліта.
Тихий місяць примарно-синій.
Він боязко гляне на мить

І, забившись у поли хмарині,
Квалливо кудись летить,
Безтязно кудись летить . . .
Біля мене — ти білим цвітом,
Найбільша з усіх квіток,
Що розвіялись десь по світі.
Я боюсь, щоб холодний вітер
Не зім'яв на тобі пелюсток.
Я мовчу, щоб тобі не сказати
Слів, які вже комусь казав.
Я боюсь, щоб тебе не зрівняти
До таких же червоних агав,
Що росли біля тої ж хати.
Нині місяць примарно-синій,
А під місяцем тільки тіні
І хвилинне видіння мое.
Пролітай, легкокрила пташино!
Хай у крилець твоїх тріпотінні
Усміхнеться юнацтво мое.

*

Тут віками брели і зривалися
У провалля з підтайлих криг.
Ні стежини тепер не зосталося
В почорнілих снігах старих.

Каламутиться обрій — ні вогника.
Завтра просвіт, а може — край.
Діти ночі — лиш власні спалахи
Нам стовпі в обітіваний край.

ЙОНАС КАДЖИОНІС*

ОСТАННЯ НІЧ

Ніч. В оту ніч на весні
травень, як повінь, розливсь.
Як у дитячому сні —
усміх побляклих облич.

Села ховались у млі.
Сонні привиддя хат.
В серці болів і млів
білий розквітлий сад.

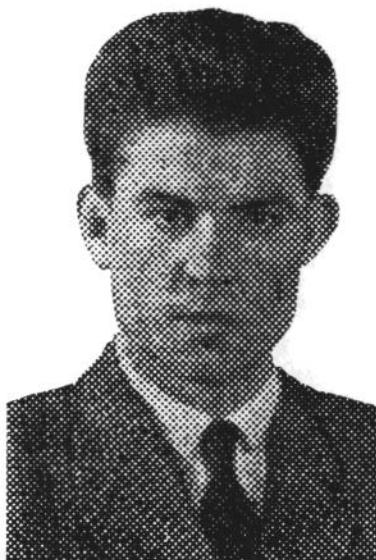
Наш смолоскип догоряв —
волі остання яса.
Плакала рання зоря,
квіти тремтіли в слюзах.

Груди затисло в біді.
Важко так падав кріс.
І так прощально шумів
рідний литовський ліс.

З литовської переклав Є. Сверстюк

* Литовський повстанець ув'язнений на 25 років.

ВАСИЛЬ СТУС

Василь Семенович Стус народився 8 січня 1938 року в селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області в селянській родині. В. С. Стус — талановитий поет і літературний критик. Він позапартійний, з вищою освітою, одружений, має сина, народженого 1966 року. Закінчив Донецький педагогічний інститут і в 1964 р. став аспірантом Інституту літератури АН УССР. За виступ у Київському кінотеатрі «Україна», де відбулося протестаційне зібрання в обороні репресованих українських письменників і культурних діячів, був виключений з другого курсу аспірантур Інституту літератури. Одночасно з пляну видавництва «Радянський письменник» викинуто його збірку поезій п.п. «Веселій цвінтар». У червні 1966 року Стуса звільнено з посади старшого наукового співробітника Державного історичного архіву. Він

став працювати в будівництві Київського метро, з якої праці знову був звільнений у вересні 1966 року як такий, що працює не за своїм фахом. В. Стус служив у Советській армії, викладав у школах, працював у шахтах, писав літературно-критичні статті, а остання його офіційна професія зазначена у вироку: «працював старшим інженером відділу інформації республіканського об'єднання, Укроргтехбуд матеріали».

Почавши від 1965 року В. Стус стало був переслідуваній. В період після 1965 року Стус написав протестного листа до президії СПУ, ЦК КПУ та редакції журналу «Всесвіт» відносно наклепів О. Полторацького на українських ув'язнених письменників та виступає в обороні С. Караванського, який в 1968 р. поширювався на Україні самвидавом. В. Стус вислав протестні листи до тодішнього 1-го секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста в обороні українських репресованих патріотів. В 1968 р. підписав спільний лист-протест 139 громадян України в обороні репресованих діячів української культури, висланий до Брежнєва, Косигіна і Підгорного. В 1969 р. написав листа до журналу «Вітчизна» і газети «Літературна Україна» під назвою «Місце в бою чи в розправі», в якомум викриває російську шовіністичну реакцію і терор в Україні і стає в обороні І. Дзюби. В 1970 р. В. Стус виступив в обороні В. Мороза. 7. 12. 1970 року на похороні замордованої підступними жебістами Алли Горської прочитав вірш, присвячений художниці «Пам'яті Алли Горської» («Український Вісник» ч. 4). Стус також підписав «Заяву про створення Громадського комітету захисту (ув'язненої) Ніни Строкатої-Караванської», яка з'явилася в грудні 1971 року. 21. 11. 1971 року Стус написав лист-протест до голови Спілки письменників України Ю. Смолича і секретаря ЦК КПУ Ф. Овчаренка, яких обвинувачує за переслідування працівників української культури і недопускання молодих літераторів в СПУ.

Органи КГБ провели 12 січня 1972 року в Києві на квартири Стуса обшук, а 13 січня його вже арештують. Другий

обшук проведено 4 лютого того ж року. Під час цих двох трусів кагебісти сконфіскували всі поезії, статті, публіцистичні праці, книжки та інші нібито підозрілі матеріали, які знаходилися на Стусовій квартирі.

Київський обласний суд 7 вересня 1972 року в закритому засіданні розглянув судову справу В. Стуса і на підставі ст. 62 ч. 1 КК УССР позбавив В. Стуса волі у «виправно трудовій колонії суворого режиму на п'ять років із засланням на три роки». Обвинувачували В. Стуса за всю його літературно-публіцистичну творчість від першого вірша з 1963 до останнього написаного рядка з січня 1972 року, коли саме Стус перебував на лікуванні в санаторії «Світанок» у м. Моршині, Львівської області, де його заарештували. Був навіть обвинувачений за те, що скрізь розмовляє українською мовою, за що його називали українським націоналістом. Обвинувальним матеріалом став увесь вилучений під час обшуку на квартирі В. Стуса творчий дорібок поета.

Тому, що на слідстві не давав ніяких свідчень, а слідчих кагебістів назвав «псами сталінськими», Стуса від 5 до 23 травня 1972 року тримали в київській Павлівській божевільні.

Свое покарання Стус відбув у Мордовії. Але є тут він активно включався в боротьбу за людські і національні права. 30 жовтня 1974 р. разом з іншими політв'язнями брав участь у голодівці на відзначення Дня проголошення Хартії прав людини. З Мордовського концтабору «Дубровлаг» у 1975 році написав гостре обвинувачення «Я обвинувачую», в якому викриває злочини органів терору КГБ, советські злочинні і незаконні суди і вимагає притягнути їх до відповідальності. В липні 1975 року Стус був тяжко поранений колишнім коляборантом Нідельніковим, так що його мусили перевезти до таборової лікарні.

В листопаді 1975 року В. Стуса перевезли до Києва на «перевиховання» і примушували його відмовитися від своїх поглядів за ціну звільнення. Ці намагання однак виявилися

безуспішними. В той час він був у дуже поганому здоровельному стані. Від 1956 року він хворіє на виразку шлунка, а в таборах позбавлений медичної опіки. Стус, однак, не виявив бажання «перевиховатися», відмовився розмовляти «з катами КГБ». Його привезли назад до табору в Мордовії. Після наполегливих вимог і важких шлункових кровотеч (виразка шлунка прорвалася, горлом пішла кров і Стуса за-ледве врятували від смерті) йому зробили операцію в спеціальній лікарні для ув'язнених в Ленінграді (відомо, що політв'язнів у цю лікарню, яка вважається крашою, не посилають). Два місяці після операції (вирізали $\frac{3}{4}$ шлунка), в лютому 1976 року, його позбавили призначеного йому на 6 місяців дієтичного харчування за те, що підтримав письмовою заявою вимогу вірменського політв'язня і національного борця Паруайра Айрікяна перестати блокувати його листування.

У травні — червні 1976 року Стусові, який після важкої операції почував себе дуже погано, запропонували в лікарню для продовження інвалідності, але поставили передумови: без книжок і не висилати додому більше віршів. Стус відмовився. Тоді його відправили до лікарні силоміць — в наручних кайданах. Повернувшись з лікарні до табору, В. Стусові офіційно заявили, що всі його вірші (не менше як 300) сконфіковано і знищено. При ліквідації політзони ч. 17 у Стуса збрали приблизно 300 його перекладів з Гете, Рільке, Кіплінга та інших поетів світової літератури. Йому прочитали офіційний документ, в якому стверджено знищення всіх його віршів — не менше 600, а то й 800 поезій — творчість усіх років його таборового життя. Тільки від цього одного можна дістати гіпертонію... В таборі ч. 19, куди Стуса перевезли, його кожного дня обшукували, роздягали догола, заставляли присідати. 4 серпня 1976 року В. Стус, у дуже критичному здоровельному стані (після операції і після двох тижнів карцеру, з якого вийшов 2 липня), був примушений проголосити голодівку з вимогами повернути забрані в нього під час ос-

такніх обшуків, написані в таборі вірші та переклади, надати йому можливість творчо працювати й анулювати обмеження листування.

Стусів 5-річний термін позбавлення волі в концтаборі закінчився 13 січня 1977 року. Тепер він відбуває трирічне заслання в Магаданській області.

Перший більший вибір із поезій Стуса був надрукований в журналі «Дніпро», кн. 10 за жовтень 1963 року. Збірка поезій «Веселий цвінтгар», яка в 1965 р. була скреслена з видавництвом пляну, пролежала у видавництві «Радянський письменник» неповних 5 років, таки не побачивши світу. Хоч позитивні рецензії на неї написали І. Драч та Євген Адельгейм. «Збірку, — як пише сам Стус, — у видавництві арештували». Багато поезій з твої збірки включено до збірки «Зимові дерева» (містить вірші з років 1963-1970), яка дісталася за кордон і яку видало Брюссельське видавництво «Література і мистецтво» в Лондоні 1970 року. Крім численних поезій, В. Стус написав і серію публіцистичних праць, серед яких є замітніші дві праці з 1970-71 рр.: «Феномен доби», на 107 сторінок машинопису, — це дослідна праця творчості П. Тичини, і «Зникоме розцвітання», на 13 стор., де Стус розглядає творчість В. Свідзінського. Під час слідства В. Стус написав чимало своїх і переклав понад 100 віршів Гете. Тоді ж постали його перші «гратовані» вірші «Сосна із ночі виплила, як щогла» і «Звелася длань Господня».

Поетичні спадщині Василя Стуса загрожує повне знищенння. У нього за весь час перебування у таборі постійно відбирали написані ним вірші і їх нищили, від чого українська література поношує велику і непоправну втрату.

В-во «Сучасність» підготовило нову самвидавну збірку Стусових поезій п. н. «Свіча в свічаді». Ми пропонуємо уважі читачів декілька тюремних поезій, які поширюються не тільки у відписах в Україні, а й передаються з уст до уст у тюремних камерах і таборових бараках.

ПРОЩАЙ, УКРАЇНО

Ще врунтяться горді Славутові кручі,
Ще сині річки збурунена гладь,
Але проминув тебе птахом летючим
Твій час, твій останній. Попереду — падь.

Ще небо глибоке, ще сонце високе,
Та серце замало грудей не пірве.
Урвались, подались прекрасні мороки,
І щось тебе кличе, і щось тебе зве . . .

Розкрилені висі твої пронеслися.
Попереду — прівра, і очі не мруж.
Ти бачиш розхрестя дороги? Молися!
Бо ще ти не воїн, і ще ти не муж.

Ще горбляться горді Славутові кручі,
Та сторч головою зривається світ.
Чіпляйся за кручі, як терен колючий,
Чіпляйся за небо, як яблуні цвіт.

За обріем обрій, за далями далі . . .
Допоки напруглий не вигасне день,
Погребли тополі в глибокій печалі
Своїх калинових, вишневих пісень.

Бо вже ослонився безокрай чужинний
І гнеться в жалобі кривавий розмай.
Прощай, Україно, моя Україно,
Чужа Україно, навіки прощай.

МОЛИТВА

Господи,
гніву пречистого благаю.
Не май за зло.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те,
що мале людське життя,
хоч надію
довжу його в віку.
Вірою тугу розвію,
щоб бути завжди таким,
яким мене мати родила
мене від біди вберегти.
І благословила в світи.
І добре, що не зуміла
мене від біди вберегти.

*

Танцює зек у батьківських чоботях,
мов дерев'яним гупас прачем.
Під сивим небом і дрібним дощем
витрушує він душу від скорботи

і сажі самоти. А дощ іде.
Тече вода за номірного коміра.
Від Києва добіг би до Житомира
за шістдесят хвилин, які щодень

йому дають на радощі, на гулі.
Посадженому в саж, йому дарма,
що просвіту і продиху нема.
Він навіжений й далі сучить дулі.

*

Усе життя мое в інвентарі
тюремному розписано по пунктах,
як кондаки твої і тропарі.
І тільки дух мій ярим громом бухне

над цей похмурий мур, над цю муру
і над Софійну дзвіницю зносить
угору й гору. Хай но і помру,
вони за мене відтонкого лосять.

Три тисячі пропащих вечорів,
три тисячі світанків лебединих,
що оленями йшли між чагарів
і, мертвого, мене не розбудили.

*

Блажен, хто витрачать уміс,
коли заходить час утрат,
щоб залишалася надія
і виростала востократ.

Що білий світ — він завжди білий,
і завжди добрий білий світ,
хоч ти у ньому син не смілий,
кого пройняв циганський піт.

Та все ж — життя твоє у леті,
і в ньому порятунок твій.
Вся суть твоя — лише в поеті,
а решта — тільки перегній,

що живить корінь. Золоті
над осінь яблуневий сад.
Блажен, хто витрачать уміє,
коли заходить час утрат.

*

Ну й сон! Нападати не хоче,
а никає, ніби мана.
У тата заплакані очі,
а мама бліда і сумна.

І, звівши свій погляд на маму,
татусь мій благає: рятуй!
О, дай захистити руками
синочка тяжку самоту!

Не треба, мої голуб'ята,
біда мені ваша болить.
Як сина почнутъ виряджати,
це віку не дасть вам дожить.

Принишклі тримтять коридори,
заходить в душі на грозу.
Простіть же мені своє горе!
Сльоза побиває сльозу.

*

Ще й до жнив не дожив,
ані жита не жав.
Не згубив, не лишив
і не жив. І не жаль.

Тъмавих протобажань заповітна межа.
Бо напасті зі щастям давно на ножах.
Безборонно любити заказано край.
А зазнав би ти, світе великий, добра.

В смерть задивлені очі,
затерпла душа.
І навчає і врочить:
тобі кунтуша

вже довіку не мати.
А чорний бушлат —
він як батько і мати,
як дружина і брат.

*

Коли тебе здолає сон смертей,
і втома літ твої обляже груди,
і понесуть ті звамплеї маруди
із світу геть і геть з-перед очей;

коли спромога самоуникань
у ізголов'я спалахом прозріння
відкриється тобі у благостині
прошань, опрощень, прощ і прощавань;

коли протліла згага живоднів,
ураз пропустить серце, ніби напад
натальної* недуги в смертний запад,
у фееричі спалахи жалів;

коли ти зрозуміеш: безпуть є
в тій товчі потайних відьомських тріпань —
апокрифом здобиться житіє.

*

Як добре те, що смерти не боюсь я,
і не питую, чи тяжкий мій хрест,
що вам, лукаві судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст.

Що жив-любив і не набрався скверни
зненависті, прокльону, каяття.
Народе мій! До тебе я поверну,
і в смерті обернуся до життя.

Своїм стражданням і не злим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і з рідною землею поріднюсь.

* Натальної — природженої (з лат. *natalis*) — примітка упорядника.

УКРАЇНСЬКИМ ЖІНКАМ-ПОЛІТВ'ЯЗНЯМ

Немов крізь шиби, краплені дощами,
крізь скрик розлуки, ліхтарів і грат,
затрембітав тонкими голосами
гранчастий келих квітів і дівчат.

Там мармуровий вруниться акант,
різьбленими лопоче язиками,
по коляду — немов за образами —
доносить співу тужний аромат.

Там буриться похмурий амарант
і айстри у покірній непокорі,
останні долітобують прозорі
дні вересня: ясноджерельний кант.

І папороті цвітом процвітає
оцей дивочний опівнічний спів.
О, як би я туди, до вас, хотів —
хоч краєм ока або серця краєм!

Ридають ув аортах солов'ї
і пролітають в вірій, пролітають.
А ті, що йдуть крізь смерті, поринають
в галай-світи, світища-галай!

Покірні тузі, образі пливуть,
тремтять, мов струни, краплені слізовою.
Промов же, Україно, за котрою
із загород відкриється нам путь?

Такі бо забродили алькоголі,
такі надсади — їой! — такі хмелі.
Сурмлять у ріг чотири вітри в полі
і, ніби криця, сталяться жалі.

*

Хай тобі про згадку
будуть ці слова:
Потьма. Тиша. Вечір.
Камера. Мордва.

*

Сосна із ночі випливла, як щогла,
грудей торкнулась, як вода весла,
як уст — слова.
І спогади знесла, мов сонну хвилю,
і подушка змокла.
Сосна із ночі випливла, мов щогла,
і посвітилась болем далина,
і все — вона. Довкруг — одна вона.
Та тільки терням поросла дорога.
Сосна росте із ночі,
горілиць з-за оболоку
свінула Софія.
Десь галактичний Київ бронзовіє
у мерехтінні найдорожчих лиць,
сосна пливе із ночі
і росіє, як тінь Вітчизни о порі смеркання,
а ти уже потойбік,
ти — за грани, де видиво гойдається святе,
там — Україна.
За межею. Там, лівіше серця!
З горя молодого сосна стриміє з ночі,
ніби щогла,
а Бог шепоче спрагло: аз воздам!

*

Звелася длань Господня
і кетяг піднесла,
де зорі великоміні
без ліку і числа.

Ця синь зазолотіла,
це золото сумне,
пірвавши душу з тіла,
об'яснили мене.

Лютує сніговиця,
колючий хрипне дріт.
А світ — нехай святиться,
некай святиться світ.

РЕДЬЯРД-ДЖОЗЕФ КІПЛІНГ

СИНОВІ

Якщо ти бережеш залізний спокій
усупереч і паніці й клятьбі,
якщо наперекір хулі жорстокій
між невірів ти віриш сам собі —

Якщо ти ждеш, не відавши про втому,
обмовлений, не станеш брехуном,
зазнавши зла, не підпадаєш злому
та власним не хизуєшся добром —

Якщо тебе не порабують мрії,
твій дух доляє роздумів напасть,
коли тобі знайомі лицедії
в облуді слави й машкарі нещасть —

Якщо ти здатен правди пильнувати,
з котрої вже зискають махлярі,
роздбитий утвір знову доробляти,
коли начиння стерлися старі —

Якщо ти ладен всі свої надбання
на стіл жбурнувши, за коротку мить
проциндрити без скарги і зідхання,
бо жадна із поразок не страшить —

Якщо змертвілі нерви, серце, жили
ти годен знову кинути у бій,
коли триматись вже немає сили,
і тільки воля владно каже: стій!

Коли ти з черню гідності не губиш,
а, бувши з королями — простоти,
ні ворог, ані друг, котрого любиш,
тобі нічим не можуть доректи —

Якщо збагнув: життева мить — єдина,
і ти від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти єси людина
і землю всю своєю назовеш.

З англійської переклав В. Стус

РАГЕЛЬ ФАРНГАЙЕН

МОЇ МЕРЦІ

Тільки в них — остання
втрат моїх межа,
де вже й смерть не встромить
гострого ножа.

Краєм повечір'я
зalamалась путь...
Стрінуть мене мовчки,
нишком проведуть.

В них — одна спонука
і причина є:
що навік пропало —
тільки те й мое.

З німецької переклав В. Стус

ІРИНА СЕНИК

Ірина Михайлівна Сеник народилася 1925 року в Івано-Франківську. Вперше була засуджена на 10 років концтаборів в 1946 році у Львові за приналежність до ОУН. Її обвинувачували в підпільній діяльності ОУН (під псевдонімом «Леся»), де мала виконувати обов'язки зв'язкової Проводу ОУН, очолюваного Р. Шухевичем-Чупринкою, та інші «спеціальні завдання» в різних районах України. Вона вийшла на волю в 1957 році з підтриманням здоров'ям — туберкульозом костей. Була цілковито реабілітована.

I. Сеник вилікувалася з туберкульози костей і закінчила середню спеціальну освіту. У вільні хвилини писала патріотичні вірші, наповнені любов'ю до України і ненавистю до ворогів. Збірку її поезій мав зредагувати В. Чорновіл, але не

вспів через свій арешт. І. Сеник разом з іншими культурними діячами писала листи в обороні С. Караванського (1969 р.) і В. Мороз (1970 р.).

Вдруге І. Сеник заарештували в жовтні 1972 року і в січні 1973 року Івано-Франківський обласний суд на закритому засіданні засудив її на 6 років позбавлення волі і 5 заслання за 62 статтею КК УССР. Оскаржили Ірину Сеник за «пропагування ідей самостійної України», за читання і розповсюдження в «колі обраних людей зарубіжної літератури і самвидаву», за сконфісковану в ній книжку французького автора Е. Райса «Нова літературна хвиля на Україні» та за знайомство з українськими культурними діячами. На суді Ірина Сеник трималася мужньо і з гідністю, що навіть большевицькі газети в Україні відмітили, бо вона «вважала себе страдницею за ідеї самостійної України».

Своє покарання І. Сеник відбуває в жіночому політтаборі суворого режиму в Мордовській АССР (установа ЖХ 385/3-4). Вона непрацездатна. У документі ч. 17 Московської групи сприяння виконанню Гельсінських угод знаходимо наступну характеристику її недуги: Ірина Сеник — тяжке пошкодження хребта, яке дістала під час первого «поправного» терміну; інвалід, потребує розвантажно-корегуючий корсет (начальство не дає дозволу на одержання корсету); гіпертонічна недуга. На весні 1976 року в стані, близькому до гіпертонічної кризи, була посаджена в карцер на 15 діб. Її звільнили з карцера на 4-ту добу в зв'язку з гіпертонічною кризою. Відправлена назад до табору».

У листі до Генерального прокурора ССРР Р. Руденка з 5 грудня 1973 року І. Сеник висловлює цікаві погляди про творчість за гратаами:

«Ті, хто вступив на шлях творчості перед табірних мук і пониження, часом зливалися зі своїм часом, деколи сперечалися з ним і випереджали його. Сперечаючись зі своїм часом, з дійсністю, з епохою, — поет іде в реальний світ, котрий йому може і вдається деколи відкрити самому собі

і своїому читачеві. Або навпаки — він здигає між собою і тими, для кого повинен писати, штучну стіну і вона стає для нього карю і мукою, яких не може створити жаден табір, ні колишній ні сьогоднішній».

Як сама ж признається, Ірина Сеник: «виплакала пережите в стрічках кількох сот віршів, які я написала в ув'язненні, в тяжкі роки, не лише для мене, але й для моєї Батьківщини».

*

По краю урвища
нелегко йти
коли над головою
ясні зорі
і урвище зове
у свою глибину
хай все навколо
гасне гасне
мені углиб
зорею треба
впасти

що ж я впаду
Моя дорога
ніколи не була
ваганням

каштани
світіть наді мною
Свічки
Львове
не плач
над моїм
безталанням

*

Всю ніч мели й мели
сніги моєї туги
килином білим
падали на серце
і марилось мені
що вуглики
твоїх очей
жеврять у цій завії
і мою тугу
розтопити прагнуть

даремно марилось
сніги моєї туги
мели й мели
Всю ніч

*

Я вболююсь у твою вересневість
в твою сріблясту вечорінь.
Ось тчеться туги пастелевість
і оксамититься розлуки тінь.

Яка важезна однодневність
моїх айстроних хотінь.
Всамітнююсь у твою вересневість,
в твою сріблясту вечорінь!

*

Ту квітку мук
Із гордих рук
У мої передав.
Щоб берегла
Ціле життя
Беззвукно
Прошептав

*

Сонце на небі
виводить гайву
бруньками набухали дроти
а прагнень кораблик
із Гавані серця
рветься в далекі світи

*

Лиця квадратові,
Шалики червоні,
А по серцях наших
Копитами коні,
А по серцях наших
Копита, копита . . .
Кажуть, наша правда
В Тайшетах зарита,
Кажуть, наша правда
В Мордовії та в Норильськах,

А тут повсякденно
Наруга, злочинства.
Це — кати Шевченка,
Курбаса, Косинки,
Це тавром на лицах
Їх ганебні вчинки.

*

Коло нашого двора
Кам'яна гора,
Осиковий кіл,
Огняна вода;
Що лихе іде,
На гору ся вб'є,
На кіл ся проб'є,
В річці згорить.
Обійде та казочка
Доокола Вашого дворочка
Й сяде собі на воротях
У червоних чоботях
З огненним мечем —
Що добре — пропустить,
Що лихе — зітне!

*

У дзвіниці
мого серця
сколихнув ти
дзвони радости
ллеться
ніжний передзвін

хай лунають
передзвони
дзвони дзвінко
в серця дзвони
радість тільки
не розбий

*

П'янке суцвіття черешень
У мої вікна заглядає
На віях Грудня гасне день,
Короткий день згасає.

О, якби згасла моя пам'ять,
Якби позбутися видіни!
Та в моїм серці біла зам'ять
І нетривкого щастя тінь.

А сніг паде, все засипає
Грудневий біло-білий сніг
З-під того снігу розцвітає
Черешня споминів моїх.

*

Вечірній Київ затихає,
Софія Київська мовчить,
Лише Оранта прикликає
Із глибини віків гонців.

Ти купино неопалима,
Народ тобою завжди жив,
Моя стіно ти нерушима,
Мое ти диво серед див.

До тебе йду щодень на прошу,
Тобою зачарована стою,
Тебе у серці своїм ношу,
Тобі всі думи віддаю.

Ти купино неопалима,
Який мистець тебе створив,
Моя Стіно ти нерушима,
Мое ти диво серед див.

*

Як же рідко вікторія-регія
розцвітає в садах
Хай же Львова чарівна елегія
Вам присниться хоч в снах.
Хай знайомих каштанів свічки
В храмі споминів знов запалають,
А думки, як червоні чічки,
Ваші дні безупинно квітчають.

*

На долині
нарцизи
вище лінія
білих снігів

а ще вище
Карпати
мого смутку
Карпати
моєї туги
білі Карпати
моїх
незабутніх мрій

*

Надворі весняно. Травень.
Все цвіте. А в моїм серці смуток невгамовний
розцвів барвінком синім...
Так — так.
Туга — постійна величина моєго життя.
Туга за втраченим...
А може туга за незнайденим.

Таких як я не друкують, а я не вмію
інших віршів писати.
Хочете послухати мій мінор, що завжди
в серця смуток невгамований переливається?
Прошу, це ж провідна неділя і в голові від гайвок
нестерпно боляче.

Опускаю рамена,
І в задумі читаю Верлена,
А надворі так плавно листочки злітають
Серце мое зовсім не втішають
Осінь ...

Сподівання на гілці часу не дозріли,
Як листочки дерев облетіли.
Вечорова задума сідає на стінах,
А Верлен на колінах . . .
Осінь . . .

Хризантеми і айстри осінню багряні,
А дороги життя ще й досі незнані
І думок розтягнулась антена
Я не в силі читати Верлена . . .
Осінь . . .

*

Навколо Братська
Могили братські.
На трупах в'язнів
Тисячі трас.
На трупах в'язнів
Тисячі ГЕС.
„Ми тут страждали,
ми тут вмирали” —
Звучить понурий
Стукіт колес.
Що Освенцім, Бухенвальд
і Майданек?
Спаленим легше, авжеж,
Аніж роками ятрити рани,
Терпіти муки без меж.

*

На годиннику
Північ
виблискує
зеленим стрибунцем
і заглядає
в мое серце

їй хочеться
щоб я не думала
про тебе
скоріш прикрила очі
фіранкою вій

обіцяє Північ
мені забуття
сни казкові
мені обіцяє
а я не хочу
нині казки
я хочу
дійсности

а я про тебе
хочу думати
про тебе
Твої очі
для мене тайна

часом здається
що вони випили
з легенди
як озеро інків

часом здається
що твої очі
плавають
в хмарах легенд

не хочу щоб
розсіялися хмари
бо могла би
побачити
звичайнісінські
байдужі очі
а я люблю
легенди стародавні
хоч кажуть
що вони вигадані

хіба твої очі
вигадка
хіба в них
не прихована
тайна
як в озері інків

*

Серця моого ізмарагд
опромінювало
сонце кохання
стеблинки ніжності
перлилися
росою щастя

я ждала тебе
я все була
в чеканні

в чеканні на тебе
ранок життя промайнув
в чеканні на тебе
до заходу клониться
сонце

на моє серце
спадає сутінок
вечірній
а я все жду
тебе

*

Як ластівка
що повернулася
здалекої дороги
під крилом
твоєого серця
гніздо зліпити
прагну

щодень у дзьобі
приносила б
одну соломку
моїх дум
мрій пір'ячко одно
одну травичку
бажань нетутешніх

часом хлопчіська
любліть розбивати
ластів'ячі гнізда . . .

*

Хата без квітки
не хата
серце без любови
не серце
коханий
сонячком жовтим
в своєму житті
зацвіти

*

Черемху мрій
трясе весна
трясе
від вечора
до рана
та хоч би раз
єдиний раз
назвав мене
кохана

*

Кожний вечір
йду назустріч тобі
мое незнайдене щастя.
В лісі моєї уяви
травня зелений ліжник
застеляю
щоб навкіл
все цвіло
воловошкою
серця свого
синь висипаю.
Йду назустріч тобі
а ти забарився.
Якби знав ти
як я мучусь тобою
як тебе я кохаю
ти поміг би мені
сумувати
так ніхто ще
тебе не кохав
так ніхто більш
не буде кохати

*

Будь моїм болем
болем нарізним
муковою серденька
будь

моє життя
лиш тобою пульсусє
тобою для мене
світиться звук

ти в моїй долі
дзвениши весною
дзвениши в уяві
як пімста
розлук

*

Споночіло.
Зір пізньостіліх світниками
зблімтів небовид.
В крайну безпечальності
пливе сторіками
зеленоруння трав пахких.
Казкове сниво тче
Іванова срібніч.
З Купайлом вкупі
липень хороводить
і на запомин
надії засвіта дарує.
В Іванову срібніч
визорюється дивоцвітом
серця присмуток.

Липень, 1978 року

СТЕФАНІЯ ШАБАТУРА

Стефанія Михайлівна Шабатура народилася 1938 року в Західній Україні. Вона — художниця, мистець-килимар і авторка багатьох мистецьких гобеленів. Гобелени С. М. Шабатури неодноразово показували на виставках; останній раз у грудні 1972 року. Її роботи високо оцінювались місцевою пресою. Мистецькі твори С. М. Шабатури відзначалися яскравим національним змістом, як згадується про це в «Історії українського мистецтва» (том 6, Київ 1968, стор 331): «На ювілейній виставці 1967 року було експоновано ряд нових тематичних килимів, де художники, шукаючи засобів до суті декоративних розв'язань складних сюжетних композицій, звернулися до стародавньої української народної картинки та гравюри. Найцікавіші з них — це килими В. Федъка „Ой на горі вогонь горить“ та С. Шабатури „Ходить Довбуш молоденський попід бескид зелененький“».

Точніших біографічних даних про неї на Заході зовсім мало. Знаємо про неї дещо більше з самвидавних документів у зв'язку з масовими арештами діячів української культури і патріотів на початку 1972 року.

С. М. Шабатуру арештували катебісти 12 січня 1972 року у Львові. В липні того ж року була засуджена закритим судом на 5 років концтабору і 3 роки заслання. Обвинувальним матеріалом послужили твори В. Мороза і В. Чорновола, які катебісти сконфіскували на її квартири при обшуку.

Під час слідства у справі С. М. Шабатури органи КГБ часто викликували на виснажливі допити інженера Каталу, близького знайомого Шабатури, з метою вимусити віднього фальшиві свідчення проти неї. Катала відмовився це робити. Але виснажуючі допити довели його до того, що 28. 5. 1972 року він вирвався від слідчого і на коридорах слідчої тюрми КГБ на вул. Миру, 1, у Львові покінчив своє життя самогубством.

У вироку сказано, що батько С. М. Шабатури, який згинув у другій світовій війні, — дезертир, і це вплинуло на світогляд доньки.

Вже з концтабору у Мордовії С. Шабатура висилає з дати 10. 5. 1973 року, разом з Ніною Строкатою-Караванською і Іриною Стасів-Калинець, листа до генерального секретаря ООН Курта Вальдгайма, в якому жінки-політв'язні протестують проти поневолення українського народу і вимагають відкритого суду для себе з участю представника ООН. Від 3 до 10 грудня 1973 року в Мордовському концтаборі С. Шабатура, Ірина Стасів-Калинець, Ніна Строката-Караванська та Ірина Сеник провели голодівку на знак протесту проти порушування законів табірного адміністрацією, проти порушування прав людини, і домагалися свободи діяльності у вільні від праці хвилини та побачення між подружжями-політв'язнями. В квітні 1973 року Шабатуру кинули до штрафного ізолятора за написання скарги до прокурора СССР.

Під час свого п'ятирічного перебування в суворих умовах сибірських концтаборів С. Шабатура активно боролася то голодівками, то сідмовою від праці на знак протесту проти безпідставного ув'язнення. Вона також завжди солідаризувалася з протестами інших жінок-політ'язнів. Все це не могло не відбитися на стані її фізичного здоров'я. У Документі ч. 17 Московської групи сприяння виконанню Гельсінських угод в ССР, датованім 14 січнем 1977 року, подана така характеристика про С. Шабатуру: «До арешту була практично здорова; тепер — тяжке недіагностикований шлункове захворювання: сильні болі в околиці підшлункової залози, шлунка і в околиці попереку; слабість, виснаження. Потребує клінічного огляду. В ув'язненні в таборі Шабатуру тримали у внутрішньотабірній тюрмі, часто на карцерній нормі харчування, а також у карцері. Медичної допомоги не надавали або надавали навмисне несумілінно. Протестуючи проти цього, Стефанія Шабатура заявила про відмову од медичної допомоги під час перебування в таборі».

Стало відомо, що органи КГБ вилучили в художниці С. Шабатури 150 різних мистецьких творів і забрали їх до знищенні.

С. М. Шабатура звільнилася з ув'язнення в концтаборі 12 січня 1977 року після відбутия 5-річного речення. Тепер вона відбуває трирічне заслання в Красноярському краю. З районів примусового поселення Шабатура спільно з Ніною Строкатою-Караванською звернулася 17 лютого 1977 року з закликом до українців у вільному світі виступати проти найновішої хвилі арештів, яка прокотилася Україною в перших місяцях 1977 року.

«Прийти і вмерти на своїй землі» — покищо одинокий вірш С. Шабатури, відомий за кордоном і поширюваний в копіях в Україні.

З ТЮРЕМНИХ ПОЕЗІЙ

*

Ще того віку вистачить,
ще того
життя полинного, щоб вік
перебрести,
лишивши цю пустелю,
як хрести
лишають на могилах . . .
Злого,
найзлішого не вигадати дня,
ніж цей, розп'ятий на дротах
ослизлих . . .
Як вечорова кров
забризне
На обрій неба, я твоє ім'я
повторюю в молитві.
Шепіт гасне,
як гаснуть зорі в вечоровій
млі.
Ще того віку вистачить
для щастя —
прийти і вмерти
на своїй землі.

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ

Святослав Йосипович Караванський народився 24 грудня 1920 року в Одесі в родині інженера. В 1938 році закінчив середню школу в Одесі, по закінченні якої поступив до Одеського індустріального інституту. На початку 1939 року записався до заочного відділу Інституту іноземних мов. Уже в шкільні роки С. Караванський пише вірші й оповідання, з яких деякі друкувалися в дитячих виданнях. В інституті пробує перекладати. Незадоволений з майбутнього фаху, в 1940 році залишає інститут і вступає в армію, щоби, відслуживши її, поступити на факультет літератури Одеського університету.

В липні 1941 року частина, в якій служив С. Караванський, була оточена німцями в Західній Білорусії. Уникнувши

полону, Караванському вдається повернутися на Україну. Деякий час працює у Проскурові в редакції «Українського голосу», де познайомився з членами ОУН. Наприкінці 1941 року повернувся в Одесу і 1942 року вступив на філологічний факультет Одеського університету. Там став членом гуртка молоді ОУН (псевдо Бальзак) і брав участь у підпільній боротьбі проти німецьких і румунських окупантів. Зорганізував в Одесі українську книгарню «Основа», прихід з якої був призначений на українські культурні цілі, зокрема на український театр. Його починає переслідувати сигуранца, румунська таємна поліція. В березні 1944 року румуни його вивозять разом з групою членів ОУН і інтернують біля Букарешту. В липні 1944 року втік і вернувся під прибранням прізвищем Іван Мельник до Одеси, яка була уже під большевиками. На третій день побуту в Одесі, при спробі встановити зв'язок з колишніми однодумцями, був заарештований. Ніяких акцій проти влади за три дні не здійснив. Після майже 7-місячного безспішного тортурування, щоб змусити його підписати наклепницький пасквіль проти бандерівців, ОУН-УПА і стати сексотом на студентському відтинку, Одесський військовий трибунал 7 лютого 1945 року засудив Святослава Караванського, 25-річного тоді, на 25 років суворого ув'язнення за ст. 54 КК УССР («зрада Батьківщини»). МВД сфабрикувало фальшиве обвинувачення, начебто Караванський працював для німецько-румунської розвідки і був закинутий до Одеси літаком та з шпигунськими завданнями.

Святослав Караванський відбував покарання в тaborах холодної Півночі і далекого Сходу. Працював на різних примусових роботах: будував залізницю на Печорі, рубав ліс біля Магадану, добував золото на Колімі, будував магістралю Тайшет — Лена, шив спецодяг в Мордовії. Після смерти Сталіна, коли умови в тaborах трохи пом'якшали, Караванський береться за літературну працю. Він пише вірші, віршовані казки, п'еси, робить переклади. Твори, післані з тaborів до різних редакцій, навіть друкувалися в республіканських ви-

даннях. У 1954 році розпочав велику працю над «Словником рим української мови».

По 16 роках і 5 місяцях Караванського звільняють з ув'язнення (19 грудня 1960 року) за постановою адміністрації Дубровлагу. До нього застосували указ про амнестію від 17 вересня 1955 року, ст. 2. Термін Караванському скоротили на половину — до 12,5 року.

Повернувшись в Одесу, 40-річний Караванський праці за фахом не міг дістати. Закінчивши курси механіків лічильних машин, працює слюсарем облавтотресту, механіком фабрики механізованого обміну, механіком сектора обслуговування лічильних машин, книгоношою, перекладачем в редакції обласної газети «Чорноморська комуна», позаштатним кореспондентом журналу «Україна», організатором передплати «Союздруку», на кілька місяців виїжджає на заробітки в Інту (Комі АССР). Часта зміна місць праці зв'язана з тим, що часто вдавалося знайти тільки тимчасову роботу, або з тим, що його звільняли, дізнавшись про табірне минуле.

В 1961 році одружився з лікаркою Ніною Строкатою. Рік пізніше записався на заочний відділ філологічного факультету Одеського університету. В часі перебування на волі (19.12.1960 — 13.11.1965), С. Караванський написав понад 30 праць про українську мову, понад 80 заміток до книжки «Біографії слів», кілька гуморесок, численні переклади з Байрона, Шекспіра, Кіплінга й інших авторів. Писав і оригінальні вірші — «Нащадкам Берій», «Літо у Львові» тощо. Закінчив «Словник рим української мови» (коло 1.000 сторінок друку). Високу оцінку його науковим і літературним працям дали філологи як В. Ковалевський, В. П. Григоріев та інші. Численні його праці друкувалися в різних видавництвах.

Святослав Караванський брав і активну участь в українському громадському житті: організував передплату на українські видання в робітничих гуртожитках Одеси, збирав українські книжки для бібліотек Кубані, звертався з пропозиціями до громадських і державних організацій щодо від-

значень ювілею Миколи Лисенка, щодо організації дублювання фільмів українською мовою, щодо поліпшення продажу української книжки і т. п. В 1965 році, стурбований зростаючою русифікацією шкільництва та вищої освіти в Україні, написав дві статті — «Про одну політичну помилку» та позов на міністра Даденкова, — які розіслав в офіційні інстанції. 4 вересня 1965 року, коли по Україні котилася хвиля арештів, у Караванського зроблено обшук, але нічого недозволеного не знайдено. Наступного дня Караванський надіслав в офіційні організації та органи преси категоричний протест проти безпідставного обшуку, а трохи згодом вручив консулам Польщі і Чехо-Словаччини в Києві листи про порушення норм національної політики в Україні та про арешти серед української інтелігенції в серпні-вересні 1965 р.

За все це Караванський був арештований в Одесі на вулиці 13 листопада 1965 року. Тому, що не було жадного формального приводу до суду над Караванським, на вимогу КГБ генеральний прокурор ССРР Р. Руденко оскаржив звільнення Караванського в 1960 році. Постановою прокурора, без слідства і суду Караванський був засуджений на 8 років і 7 місяців таборів суворого режиму, його заслали відбувати решту з 25 років, скасувавши амністію з першого присуду. На знак протесту Караванський оголосив голодівку. Наприкінці 1965 року його відправили до Мордовського табору ч. 11 біля Яваса. В концтаборі написав численні клопотання, протестні заяви в офіційній інстанції, за що був додатково караний штрафним ізолятором, по 10 діб, а 8 жовтня 1966 року його посадили на півроку в табірну тюрму, т. зв. бур. У шізо (штрафний ізолятор) і бурі оголошував голодівки, вимагаючи зустрічі з прокурором. Голодівки 5 разів переривали засобами примусового харчування, позбавляли його побачення з дружиною.

Про працьовитість і непересічність талантів С. Караванського свідчить той факт, що навіть у жорстоких табірних умовах продовжував свою наукову і перекладницьку роботу.

Караванський в таборі переклав роман Бронте «Джен Ейр», написав кілька зошитів до книжки «Біографії слів». У 1967 році С. Караванського перевезли до Владимірської тюрми, а в советській пресі почалося цькування на нього, як на «ворога народу» і «зрадника Батьківщини—оунівського запороданця». В 1969 році знову написав кілька протестних заяв і продовжував працювати в літературі. КГБ підготував проти Караванського нову «справу» і відкрив в тюрмі нове слідство проти нього — навіть до Києва возили. В дніх 14-24 квітня 1970 року у Владимірській тюрмі відбувся так званий суд над С. Караванським, на якому виступали підставлени катебістами свідки-в'язні. Викликали і його дружину Ніну Строкату-Караванську з метою змусити її виступати проти свого мужа. Владимірське свавільне судилище засудило С. Караванського на додаткових 8 років ув'язнення. Оскаржували його і за виготовлення праці про розстріл большевиками польських полонених офіцерів у Катинському лісі 1941 року і за «антисоветські вірші» («Вічні безсмертні шляхетні пориви» та ін.), що їх нібито передавав на волю тайнописом. Згідно з тим засудом, Караванський мусить відбути 10 років найсуровіших спецтюрем і концтабірних режимів (це новий тип режимів, які мають приспівити передчасну смерть в'язні).

Апеляцію, внесену самим Караванським, Верховний суд ССР відкинув. В його обороні виступали численні культурні діячі та політичні співв'язні, як ось В. Чорновіл, брати Горині, В. Мороз, І. Сеник та інші. В 1972 році в Одесі засуджено і дружину Святослава, Ніну Строкату, на 4 роки ув'язнення. За весь час їхнього геройчного подружжя, органи КГБ Караванських гонили і переслідували. В неї під час обшуку в січні 1967 року незаконно забрали деякі рукописи її чоловіка.

В Мордовському концтаборі особливо сурового режиму Караванського змушують працювати за станком до шліфування скла. В'язнів не пускають на прохід, а вбивчий скля-

ний пил є одним із засобів викінчувати в'язнів фізично. Вони не мають чим дихати, так що горезвісна Владимірська тюрма в порівнянні з смертоносними таборами, на думку в'язнів, навіть «справжнє благо». В останньому часі С. Караванський фізично виснажений, хворіє на підвищення кров'яного тиску, має серйозне порушення серцевої діяльності та великі болі голови, уже звільнений з праці, бо йому тяжко з ходженням, а не то що шліфувати скло.

По 10 роках безпідставного ув'язнення, щойно в лютому 1976 році Караванського могла відвідати його дружина, яка в грудні 1975 року була звільнена, відбувши свою кару. Ніна Строката-Караванська мала великі труднощі отримати дозвіл на побачення з чоловіком, бо він зареєстрований як «особливо небезпечний злочинець». 7 серпня 1976 року вона отримала вдруге дозвіл на побачення з чоловіком. Мусіла вносити заяву аж в Москву до МВД, бо дві нижчі інстанції, до яких вона звернулася передтим, дали їй відмовну відповідь. Перед самим побаченням лейтенант КГБ Тірін перестерігав Н. Строкату-Караванську, щоб вона попередила свого мужа, щоб він не розмовляв з нею про ситуацію в таборі, заявивши при тому: «Ми готові піти на будь-який компроміс, щоб було добре і вам і нам». Щоб побачитися з жінкою, Караванський змушенний був голодувати 98 днів!

Термін кари С. Караванського кінчается в 1978 році.

ДО СОВІСТИ ВІКУ

Це не вірш, це не гімн, не ода
І не плід віршоблудних маній,
Це жага, це мольба свободи,
Це смертельника крик останній.

Він стоїть на краю могили
І жде кулі в свій гордий череп,
Дротом руки йому скрутили
Спадкоємці Ягод і Берій.

Він стоїть на краю могили,
А в могилі — на трупах трупи,
Розум людства! Всесвітська сило!
Це на тебе піднято руку!

Ти зорав незміренні гони,
Ти сади насадив плодючі,
Від Адама і до Ньютона
Людство все — твій невтомний учень.

Найдорожче для тебе — правда,
Ти на чорне не кажеш — біле,
Хоч за це кабінетні мавпи
Не одне тобі шиють «діло».

Вільний розуме! Совість віку!
Чи ж тебе залякають «строком»
Лжепророки ідей великих,
Братовбивці із заздрим оком?

Сам ти судиш — і судиш чесно,
І царя, і раба, й міністра,
Й інквізиторів, що воскресли
Й знову пхаються в гуманісти.

Присуд твій — як тавро — назавжди,
Так скажи ж його, совість віку,
Хто дав право за слово правди
Замикати людей довіку?

Хто дав право людей карати
За правдиве, за щире слово,
За любов до сестри, до брата,
За любов до своєї мови?

Хто дав право, о, совість віку,
З найчесніших робити в'язнів,
А зате на чолі народу
Наставляти катів і блазнів?

Совість віку! Породу хама
Роздивися з лиця і збоку,
Чи це справді прекрасна дама,
Чи це вбивця з підбитим оком?

Вирок виречи, совість людства,
І що чорне зви тільки чорним,
А не то це гидке паскудство
Цілий світ, мов павук, огорне.

Тож гляди — бережи свій череп,
Вільний розуме — совість віку,
По тобі у космічну еру
Кулеметний вогонь відкрито!

З ВІРША ПРО ШЕВЧЕНКА

Жив поет із серцем Прометея
У гурті заляканих людей...
Жив з пігмеями й не став пігмеєм!
Вмер, а все лишився Прометей!

Він не був лауреатом премій,
Блях — оздоб на грудях не носив,
Плащ солдатський — вищу з академій —
То й усе, що в долі заслужив.

Хист не вмів свій вигідно продати,
З музою контракту не уклав.
Він служив в поезії солдатом —
Тільки вмерши, генералом став.

*

Вічні безсмертні шляхетні пориви!
Що ви є в світі? Закликання? Чари?
Перший змах крил у польоти за хмари?
Чистого серця до правди змагання?
Думки народження? Прокид кохання?
Спілка, братерство краси та відваги?
Спалах свідомості? Вибух наснаги?
Радість пригоди? Жагучість бажання?

Чи неповторність природних мотивів —
Гуркіт громів довгожданої зливи?
Що ви і нашо нестямні пориви?
Нашо серця ви ворушите й душі?
Нашо бентежите юність тривожну?
Стелете мітами даль бездорожну?
Старість обачну зриваєте з ліжка?
Тихих неволите йти у опришки?
Дужих вчите боронити слабого?
Щепите лють і зневагу до злого?
І на неорану кличете ниву
Тих, хто прибився у гавань щасливу?
Нашо? Де глузд ваш, шляхетні пориви?
З вами бйці не бояться могили —
Десь і в найслабшого трояться сили,
З вами у чорну годину і скруту
Легше зустріти останню мінуту . . .
Поки живу я — живіте зо мною!
Кличте! Будіте! Зривайте до бою
З чадом смертельним розпуки німої!
Думці, душі не давайте спокою!
Юністю дихайте! Жарте весною!
Будьте зі мною!

ЗІНОВІЙ КРАСІВСЬКИЙ

Зіновій Красівський народився в 1930 році в курортному містечку Моршині, Львівської області. В 1947 році його разом з батьками насильно вивезли на Сибір. Звідти, будучи ще молодим юнаком, він утік. Його арештують знову і засуджують на 5 років концтабору. Після звільнення працює в шахтах Караганди вуглекопом. В наслідок обвалу шахти був тяжко поранений і став інвалідом другої групи. Йому вдається по тяжких перешкодах повернутися на Україну, де студіює філологію у Львівському університеті. Працює учителем і пише наукові статті, склав бібліографічний показник понад ста томів «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка». Він же є автор історичного роману «Байда», який

підготовлявся до друку, але таки не з'явився через арештування З. Красівського в 1967 році.

Кафедри винесли Красівському жорстокий присуд — 12 років важкого ув'язнення, 5 років в'язниці, 7 років концтаборів суворого режиму і 5 років заслання. Такий драконський присуд Красівському визначив Львівський обласний суд, звинувачуючи поета у створенні Українського Національного Фронту (УНФ), конспіративної організації, яка діяла підпільно в 1965-1967 рр. УНФ мав свою програму визволення України і випускав позацензурний журнал «Батьківщина і воля», де передруковували нібито матеріали Крайового Проводу ОУН і розповсюджували самвидавні матеріали. На суді Красівський, і однадцять його однодумців, арештованих також за приналежність до УНФ, тримався мужньо і гідно.

У Владимірській тюрмі З. Красівський підписав заяву разом з Л. Лук'яненком, М. Горинем та іншими до ООН, де було написано: «Нас, українських патріотів, советська влада покарала за те, що не хотіли байдуже дивитися на сумний стан України і виступали з критикою проти узурпациї демократичних прав і свобод, проти безправного й тяжкого стану селян і робітників, проти русифікації, знищення національно-духових вартостей, гальмування розвитку національної культури...»

У грудні 1971 року, у Владимірській тюрмі, закритий суд його обвинував за ст. 70 КК РСФСР в поширюванні своїх віршів. Експертна комісія Інституту ім. Сербського в Москві визнала Красівського неосудним. Його перевезли нібито «на лікування» до жахливої психіатричної лікарні-тюрми Сичовка, Смоленської області. Як причину захворіння подали шизофренію, мовляв, уденъ Красівський веселий і бистроумий співбесідник, а вночі пише сумні вірші, повні горя і трагізму, а найгірше, що ці вірші пізніше якимсь чудом появляються за мурами в'язниці і поширюються самвидавним

способом серед народу. Красівський писав разом з іншими політичними в'язнями звернення, петиції, протести до партійних та урядових чинників.

Знущання над Красівським у Смоленській психотюрмі спричинилися до того, що в серпні 1975 року поет захворів на інфаркт серця. Там насильно його лікували великими дозами аміназину, а згодом його замінили галоперідолом. За всяку ціну кагебісти в непорочних халатах психіатрів намагалися Красівського ослабити до тої міри, щоб він погодився відкректися від своїх переконань і їх засудив.

Весною 1976 року Красівського перевезли до психіягітричної лікарні у Львові на Кульпаркові. Звідти його зимою 1977 року вивезли і примістили у Бережнівській лікарні Жидачівського району.

Кагебісти свідомі того, що вони запроторили в психотюрму психічно зовсім здорову людину, але воно так мусіло статися, бо Красівський «непоправний український націоналіст» і тому мусить бути ізольований від решти світу.

Зіновій Красівський — український культурний діяч, поет і філолог, майже все своє дотеперішнє життя проводив у неволі лише тому, що він боронив права свого народу. На звільненні дорогого мужа і батька нетерпеливо чекають жінка Красівського і два його сина. Не можуть діжджатися побачення з Красівським його скорбна мати і молодший брат, який в 1945-1957 роках був позбавлений волі в Норильську Красноярського краю, — які обое живуть у Караганді на далекому засланні.

У тюрмі З. Красівський підготовив збірку поезій п. н. «Неволінчи думки», поему «Апокаліпсис» та поему «Пересторогу», яку він мав прочитати перед «психіягітричною комісією», яку очолював горезвісний кагебістський проф. І. Снєжневський. Збірка «Неволінчи думки» мала охоплювати понад 300 поезій.

МОТТО

Трудно відсидіти вік у тюрмі,
Трудно на нарах тюремних умерти,
Ta сто раз страшніше — гибіти в ярмі,
Рабом на колінах діждатися смерти.

Мотто до підготовлюваної в тюрмі
збірки п. и. «Невольничі думки».

ДУМА

Думи клубочаться роем бджолиним,
і в кожноЯ думки отруйне жало.
Трутки гіркої найменшу клітину
серце стражданням своїм налило.

Вмерти, або розридатись од болю.
Зібгати епоху в розстріляну мить.
На перелозі вітцівського поля
хрест на високій могилі стойть.

На перелозі, здичлім від смерти,
танцює звитягу пройдисвіт-тиран.
Падають, падають, падають жертви,
дмесь на скривавленім полі бурян.

На занехаяній пусткою ниві
обвітрені кості вросли у траву.
Мрякою сірою душі червиві
вкрили дідівськую славу живу.

Прикро. Байдужість нам душі роз'їла.
Ледачіють діти в нікчемних батьків.
Серця за правду не вирве із тіла
той, що душею з дитинства зітлів.

Друже, сучаснику! Стань на коліна
на тім перелозі, під тим хрестом:
кров і кістки, — це твоя батьківщина.
Впадь перед муками тими пластом!

Серцем торкнися недолі вітчизни,
хай дума, як рана, тебе заболить.
Збіглась сьогодні епоха залізна
в куцу, розстріляну мить.

*

Не бряжчать кайдани на моїх руках,
не закуті ноги мої в диби,
вся душа моя зате у кайданах,
хижіє в тюрмі моя загибель.

Хіба це життя? Ні, це маяття
від вікна сліпого в темний кут параші.
Боже, Боже! Суть моє життя
в голоднім черпаку гіркої каші.

Здибалися віхи в боротьбі систем,
домовини всім уже давно готові.
Наче з ланцюга зірвався пес-закон
і сказився, скуштувавши крові.

ГАМЛЕТ

І знову й знову: бути чи не бути,
Як біль зубів, постійне як мігрень,
Немов стріла на тятиві напинутій,
В тривозі жду, що дастъ наступний день.

Та дні мої немов каміння з пращі,
А думка твердить: доки і куди?
На чужині мої літа пропащи
Оплакують загублені сліди.

Так день за днем, а десь у перспективі
Той самий жах, чи в застінку свинець,
Та десь в огні з-за хмари боязливо
Тремтить світанку згубний багрянець*.

Лукавий світ — деруть з народів шкіру,
Та все плетуть та обновляють пута,
А я, мов клин між «треба» і «не вірю»,
Шепочу тишком: «Бути чи не бути».

* Віктор Файнберг Ігореві Качуровському це місце продиктував так:
«Та ще хіба у мряці боязливо
Тремтить світанку злудний багрянець».

*

Я серце до крові своє обчімхав
На страсних дорогах до рідних пенатів,
Та хто ж це родинне гніздо зруйнував?
Могили розриті, поламані хати...

Німа, посивіла від горя руїна
Реве, наче смерти на себе кличе,
І мліють в скорботній молитві коліна
І горбляться мертвою втомою плечі.

О, земле моя! Зашкарубла від крові!
Коли вгомоняться у тобі терпіння?
Коли твої рани, як рани Христові,
Закровоточать в народі сумлінням!

КОЛЯБОРАНТАМ

Опам'ятайтесь та вдартеся в груди!
Ви, фарисеї, народний протест
Загнали у зрадницький зашморг — Юди.
Кров'ю шинкуєте ваших братів.
Втоптали в болото брудними ногами
Пам'ять героїв! Стремління віків
Ви підло вхопили за горло руками.
Коляборанти! Гадючий язик!
Зачерствілі душі і вашу зраду
Каратиме завтра нинішній вік.
Тремтіть! Не минете заглади!

ПЕРЕСТОРОГА

По черепах, кістках, на п'єдестал,
Закуті в злість, брехню і догму,
Ви йшли, прийшли, та часу шквал
На вас роздер червону тогу.

Розвінчані життям до наготи,
В ідейнім мотлосі, в лахмітті,
Людське прокляття вам нести
І впорожні іти по світі.

І буде з жаху горбитись земля,
І під ногами вашими горіти,
І той народ, що вас прокляв,
Лякати буде вами діти.

І буде йти від вас сморід,
І буде вас самих душити.
І ви з'їсте свій мертвий плід
І з ним підете в землю гнити.

ОЛЕКСА РІЗНИКІВ

Олекса Сергійович Різників (його прізвище також подавали помилково як Резников і Ризников) народився 1938 року. З вищою освітою. Писав вірші і статті, які були поміщувані в різних советських виданнях. У 1968-69 роках працював старшим літературним співробітником в редакції газети «Народна трибуна» Байського району Одеської області.

Органи КГБ арештували О. Різникова в жовтні 1971 року уже вдруге, пов'язуючи його справу зі справою О. Притики, арештованого 9 липня 1971 року, і Ніною Строкатою-Караванською, арештованою в грудні того ж року. Перший раз О. Різників був арештований в т. зв. демократичній справі. Вже тоді в слідчому ізоляторі він зрозумів, що головна атака Москви спрямована проти тих, які висувають національну проблему. Слідство тривало півроку. У дňах 14-19 травня

1972 року в Одесі відбувся суд над О. Різниковим, Н. Строкатою-Караванською і О. Притикою, який всіх трьох підсудних визнав винними у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62, т. 1 КК УССР, і покарав їх драконськими вимірами кари: О. Різників отримав 5 і пів року концтаборів суворого режиму, Н. Строката-Караванська — 4 роки концтаборів суворого режиму, а О. Притика — лише 2 роки концтаборів суворого режиму, тому що суд врахував його «політичну незрілість», мовляв, він підпав був під вплив Н. Строкатої-Караванської і О. Різникова, які його використали в антисоветській діяльності, і він виявив бажання відпокутувати свою вину. Всіх трьох на суді обвинувачувано в тому, що «підсудні, поділяючи ворожі до советської влади погляди, вели антисоветську агітацію і пропаганду з метою підтриму і послаблення советської влади. Серед свого оточення вони поширювали т. зв. самвидав антисоветського змісту, шляхом наклепницьких висловлювань вони перекручували советську дійсність». Як видно з обвинувачення, то головний «злочин» полягав у самвидавній діяльності.

На слідстві О. Різникову закидали, що він протягом 1967-70 років при зустрічі з Притикою зводив наклепи на советську дійсність, критикував національну політику КПСС, яка мало відрізняється від царської і яка стосує насильну русифікацію, і говорив, що на Україні «проводиться політику зашморгу і геноциду».

Ще як працював співробітником газети «Народна трибуна» на протязі 1968-69 років О. Різників, мовляв, зводив наклепи на національну політику в ССР, заявляючи, що нема рівноправності між націями, що існує дискримінація українців і жидів. Різникову закинули, що літом 1968 року, в часі перебування у своїх батьків в місті Первого Травня Миколаївської області, передав знайомому Мельничукові прочитати документ самвидаву «З приводу процесу над Погружальським» та передав свій вірш «Демонстрація». Ставили йому в карб, що 1970 року в Одесі поширював виготов-

лену фотоспособом працю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» На суді виступали різні підібрани КГБ свідки, які своїми свідченнями обтяжували підсудних. Так, напр., редактор Пархоменко обвинувачував Різникова за те, що він на концерті самодіяльності виступав проти відспіваного «Інтернаціоналу» в російській мові, мовляв, по-українськи звучить він краще.

На слідстві і під час суду О. Різників тримався мужньо. Збивав неправдиві і вигадані обвинувачення катебістів та суду, заявляючи, що вів себе постійно так, як повинна це робити кожна чесна українська людина.

Поета О. Різникова катебістський суд загнав у Пермський концтабір суворого режиму. Важка каторжна праця сильно підірвала його здоров'я. В 1974 році існували реальні побоювання, що поет фізично не витримає каторжних мук і не доживе до кінця свого терміну.

ОВЛОГА ДУШ

Стоптала копитами татарва
угіддя руські й діточок маленьких.
Попогуляла шабелька крива
по їхніх татах і по їхніх неньках.

Тумени налягали, як тумани.
Міста спалили, обложили душі.
Вже сім віків висвистують аркани,
на горлі затинаються і душать.

Волають ненароджені русини,
що мали б народитися і жити.
Скалічені в п'ятнадцятім коліні —
каліцтво в генах програмують дітям.

Кровоточивих ран уже немає.
Страшніші рани сили й розум точать.
Вже сім віків облога душ триває,
в усіх ділах Батия знати почерк.

Котилася повинна голова,
забули люди, що то сміх веселий.
Стоптала копитами татарва
угіддя руські, і тіла, і села.

От тільки душі не усі здались,
і стільки русичів за мурами душевними
зуміли, як не ліз туди Чінгіс,
порядність, совість й чесність не здешевити.

І кожною весною на Русі
чиясь душа ступає за пороги
і, наче шкарапулупу на яйці
чи кригу на ріці, зрива облогу.

БАГАТОКРИЛІСТЬ

На цім крилі до тебе примайну,
на цім приляжу, тим крилом укриюсь,
а це, залітане, надламане, утну.
Багатокрилість.
Залітане! Залатаних — нема!
Нема залежаних, а є лиш незалежні.
Я стільки крил бездумно наламав,
б'ючись об світу боки протилежні.
Не цінував, не скнарив, не беріг.
З таких висот в такі шугав низини.
Лиш радістю хлоп'ячою горів:
ростуть невпинно.

Ні обезкрилити, ні впасті не дано.
Мені судилась буряна рухливість.
Мене п'янить сильніше, ніж вино,
багатокрилість.

*

Назбираю склянку граду, хоч би впаду,
хай він тане і стікає, нема зладу.
Назбираю склянку граду, назбираю,
серед літа, серед липня, серед раю.

Між листочки, між зелені, на травини
понизалися градини, мов перлинни.
Ці небесні самозванці, нечеканці,
землелюбці, самогубці, себеданці.

Відчайдушно занедбавши небезпеку,
просто в затхлість, у задуху, в спеку, в пекло!
Так прозоро, кришталево, так відверто.
Просвіжити, проозонити і вмерти.

Назбираю склянку граду, назбираю,
а він тане, і стікає, і тікає.
Він зливається з травою і землею,
не годиться для оглядин і музеїв.

*

Коли порубане в шматки
докупи знов зібратись хоче,
плазує палець до руки,
в орбіти втискуються очі;

коли вправляється кишка,
і мозком звивини проходять; —
все місця власного шука,
аж стогне, а таки знаходить;

коли із горем пополам
усе порубане збереться,
води живої кілька грам,
із неба післаних, пролеться;

і груди, схлипнувши, зідхнуть,
і серце вдарить, мов на сполох, —
тоді прочунює від сну
протверезілій раптом ворог.

Чатує стогін, подих, рух,
ще несвідомий і невмілий.
Бере сокиру знов до рук
і нахиляється над тілом.

І знов, як перше, як колись, —
не даючи воскреснуть, хекне.
Сокира шугоне униз,
і череп, ніби дinya, репне.

І знов, як перше, як завжди,
дрібненько тіло порубає.
В чотири боки, що куди,
порозкидає.

І з матюками витре кров,
і з матом ляже подрімати,
поки шматки зростуться знов,
щоб знову встати — і рубати.

*

Веселимо й веселимося
під літнім сонечком самі.
Лунає в нашому умі
лунке багатобезголося.
Ми — рибоньки,
наш спів і сміх
вода в сумний, спокійний спосіб
змиває з носиків і зносить
перш, ніж почуємося ми.
Сказати про нас, що ми німі,
це все одно, що голі й босі,
бо досі з нас було задосить
й того, що кожен вмів і смів.
Хто ж більше хтів і взяти зумів,
той — на гачку — зникав назовсім.

*

Прозорість почали втрачати дерева
Ще два дні тому, а уже сьогодні
Зелений колір бачу я уперше.
Уранці було мало, а в обід
Листки зелені всі гіляки вкрили.
Чекаю: чи отої колючий дріт,
Що йде стіною, теж зазелені?

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

Михайло Григорович Осадчий народився 22 березня 1936 року в селі Курманах Недригайлівського району Сумської області в родині селянина-колгоспника. Після закінчення середньої школи вчився на факультеті журналістики Львівського університету, який закінчив у 1958 році. Працював редактором і старшим редактором Львівської телестудії. Від грудня 1960 року був викладачем Львівського університету, редактором університетської газети і заступником секретаря парторганізацій. Написав кандидатську дисертацію на тему «Журналістська діяльність Остапа Вишні (1919-1933 рр.)» і успішно захистив її 25 червня 1965 року. У зв'язку з арештом Осадчого, вище академічне керівництво не затвердило ученого звання. Осадчий — член КПСС з січня 1962 року до арешту та член Спілки журналістів СССР. Виступав у пресі

як журналіст, літературознавець і критик. Видавництво «Каменяр» випустило збірку поезій «Місячне поле», весь наклад якої був знищений у зв'язку з арештом автора. Одруженій з Оксаною. 19 квітня 1966 року, через добу після винесення йому вироку, народився юний син Тарас.

Вперше Осадчого арештували 28 серпня 1965 року. Львівський обласний суд засудив його в закритому засіданні 18 квітня 1966 року на два роки позбавлення волі в тaborах сурового режиму за звинуваченням в антисоветській пропаганді й агітації. Перебуваючи в Мордовському таборі ч. 11 (с. Явас), Осадчий виконував працю столяра. Внаслідок важких умов у цьому таборі сурового режиму, він захворів на шлунок. Під час обшуку в таборі в грудні 1966 року в Осадчого забрали зошит з перекладами та переспівами еспанського поета Федеріка Гарсії Лорки, поетів прибалтицьких республік та оригінальними віршами.

М. Осадчий був звільнений з ув'язнення в серпні 1968 року, відбувши повний термін покарання. Повернувшись до Львова, де жила його родина, — тут знову починають Осадчого переслідувати. По ночах почала «ловити» його міліція, на кілька днів був навіть арештований за порушення «пашпортового режиму». Почали Осадчого викликати і погрожувати в обкомі КПУ, бо Осадчий активно включився в протестну акцію в обороні невинно арештованих В. Мороза і С. Караванського, грозили, що, як не перестане писати протестні заяви, то його знову заарештують. У серпні 1970 року не була прийнята до Львівського поліграфічного інституту сестра дружини Осадчого, яка добре здала іспити. Відмову пояснили тим, що сестра має «такого» чоловіка, а також тому, що перший чоловік її матері (не її батько) був бандерівцем. Осадчому кагебісти підставляли різних сексотів і постійно на нього напускали міліцію. Він не міг дістати праці за своїм фахом. М. Осадчий по звільненні з ув'язнення написав знаменитий твір «Більмо», в якому описав слідчі методи і ганебні злочини КГБ і беззаконність т.зв. советських судів.

У Львові М. Осадчого арештують вдруге 12 січня 1972 року, а 5 вересня 1972 року Львівський обласний суд його засуджує при закритих дверях як «небезпечного рецидивіста», який був судимий за ст. 62, т. 1 КК УССР, на 7 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії особливого режиму з засланням на 3 роки за визначенням органів, що виконують вирок. М. Осадчому закинули, що він «знову станув на шлях ведення антисоветської агітації та пропаганди, з метою підриву та послаблення советської влади, на протязі 1967-1971 років займався виготовленням і розповсюдженням документів антисоветського змісту з наклепницькими вигадками, що знеславлюють советський державний і суспільний лад, на національну політику советського уряду». Ставили йому в вину, що він писав і зберігав вірші «антисоветського змісту», давав читати різним особам свої вірші та повість «Більмо», яка появилася українською та іншими мовами у різних видавництвах за кордоном. З протоколу обшуку виходило, що в Осадчого, а також у В. Чорновола та інших в тому часі арештованих осіб, вилучено документи «антисоветського змісту». На закритому судилищі Осадчий, в пред'явленому обвинуваченні себе не визнав. Він пояснив, що дійсно написав збірки віршів «Адаме, де еси», «Повітряні ями», «Quos ego», але антисоветських цілей не мав, а повість «Більмо» надруковано з перекрученням змісту і без його згоди. Передумову до збірки віршів Волицької п. н. «Вірю», де роблено «наклеп» на советську дійсність, Осадчий не писав. Відбивав і інші, призбирані на нього кагебістами «закиди», та все одноточковий присуд на нього був заздалегідь готовий.

М. Осадчий вдруге потрапляє до Мордовії в концтабори суворого режиму для того, щоб відбути свою кару за відданість і посвяту українській справі. Напередодні другого, драконського засуду, Осадчому народилася донечка Олена. В Мордовії Осадчий разом з С. Караванським та многими іншими українськими політв'язнями працює при шліфуванні скла, пил якого прискореним темпом коротить в'язням життя.

тя. Восени 1974 року, фізично виснаженого і важко хворого Михайла Осадчого і Івана Геля на деякий час перевезли були з Мордовії до Львівської тюрми. Тут органи КГБ пробулюють різними натисками вимусити від них покаяння і грозили ще додатковим присудом. В січні 1975 року перевезли їх назад в Мордовію, а в грудні 1976 року М. Осадчого разом з Д. Шумуком перевозять до Владимірської тюрми. Ще 1975 року кагебісти в Сумах в підступний спосіб убили брата Михайла — Володимира Осадчого, про що згадує в одному зі своїх звернень о. В. Романюк. Правдоподібно М. Осадчий тепер знову в мордовському концтаборі, а стан його здоров'я дуже критичний.

ТЮРЕМНІ ВІРШІ

*

Син народивсь, а я мов не живу,
Гнию безкрило під трьома замками.
Столипінський вагон — і на Мордву
Святий Петро важку відчинить браму.

Чи я один? Йшли мільйони нас
На Кос-Арал, за Соловецькі стіни.
Священним ім'ям сина України
Ввійшов у світ і наш малий Тарас.

*

Знову день пішов у небуття,
Зник у ніч, немов зникають тіні.
В небуття обернеться й життя,
І людина вступиться людині.

Вступить крісло, стіл і шафу книг,
Мислі, серце, волю і хоробрість . . .
Та коли страждання є в одних,
Не вступайте іншим, будьте добрі . . .

*

Уже відбив віdboю час . . .
І хоч не звик я спати рано,
Та за нескорення — догана.
А тут не скоришся, якраз!

І знову думи — гайвороння
Обсіли осінню поля.
І голова од них холоне,
Як листопадова земля.

Та що тут вигадаеш? Спати . . .
Все, все, усе перетерплю.
Дніпро згадаю, і Карпати,
І, засинаючи, люблю.

*

До мене ніби в гості тридцять літ
Постукали несміло й боязливо.
А я осунувся, з обличчя зблід,
І з серця крапле кров, як піна з пива.

Неначе в джунглях стрів я сам-на-сам
Казкового дракона в лютім жесті,
Отак карався я людьми й життям,
Іржею роз'їдавсь, як лоскут жерсті.

З землі, де липи вже розквітили,
Де наливаються в селі
Піснями — ночі,
Ранки — світлом,
А люди — соками землі.

*

Один . . .
Півмісяця — лиш пташки щебіт . . .
Як вовк у загнанім куті,
Дивлюся на щілинку неба —
Єдину радість в самоті.
«Ну що б, здавалося, слова,
Слова та голос — більш нічого» . . .
Є слово, що добро вбива,
Є голос, що притріє злого . . .
А я не втратив голос?
Hi!
Відповідає ліжко й стеля,
Дніпро, і Довбушова скеля,
І сива mrія на коні.

ТАБІРНІ ВІРШІ

*

Варварі Губенко-Маслюченко

На обмерзлих, липких перекатах,
Де не вишні цвітуть, а сніги,
Брів я долею Вишні Остапа
У бушлаті хули, не жаги.

Сніговиння білясті гадюки,
Мчали шквали розшурханих жал,
Завивали завихрені звуки
Безкінечний хуртпечний пожар.

Земле, земле! Зозульні діброви.
Земле, земле! Далеко єси . . .
Земле, земле! Яка ж ти чудова,
Усміхнись у серпанку краси.

Засвітись мені сонячним сходом,
Покрасуйся вербою в Сулі . . .
Як давно я не був у народу.
Як давно я не був на селі.

Україно, зозульні діброви,
Україно, далеко єси . . .
Україно, яка ж ти чудова,
Усміхнись у серпанку краси.

Вітровію, вдихни мені крику
(Я сторицею в муках люблю) . . .
Свідку мій, не німій без'язико —
Відкричи обважнілу хулу.

На землі, на півкулі покатій,
Крізь оселі безмовних очей
Брів я долею Вишні Остапа
Не до крику юрби, до людей.

«СОНЕТИ БАТЬКІВЩИНІ»

*

Куля — перший мій слідопит,
За обов'язком чесної чести
Я по тюрямах сидів не від мести,
Не з мовчання, не від сліпоти.

Батьківцино, чи знаєш ти?
Я тобі відкриваюсь чесно:
Я не випив гріха ні наперстка,
А за горе мое — відімсти.

Не дивися на мене косо,
Не дивися крізь тиф протоколів,
Не дивися крізь тумани брехні . . .

Не гостри проти мене косу . . .
На засніжених тропах долі
Теплу руку подай мені.

*

І довіряться чесні очі,
І торкнуться чисті вуста.
Відродили юнацькі ночі,
Я дорослим, мужчиною став.

Все було: матюком гуркочутъ,
Кулаки поза вухом свистятъ,
Шлунки хліба глевкого хочутъ
І одержують «в господа мать!» . . .

Це було у двадцятім столітті,
Це було при дослідженнях місяця,
Це було в мої тридцять літ.

Я з тюрми уrostав в повноліття.
Шмат землі за дротами місячно
Став утричі тобою боліть.

*

Ген Володимирська могутня траса,
Де криті воронки повзуть нічною тінню.
Діливсь я в тюрях долею Тараса,
Лишивши кров Тарасика Вкраїні.

Давно, можливо, теплих іскр проміння
Загусло б в пожарища чорній масі,
Можливо, і не знати Україні
Про крематорій духу у Явасі.

Та як діливсь я долею Тараса,
Лишив життю Тарасову кровину . . .
Всі Соловки, централки, всі Яvasи
В його думках згадаються, Вкраїно.

. . . Як рок послав мені Тарасову стежину,
Лишив я кров Тарасика Вкраїні.

ЕЛЕГІЯ ДРУГОЇ ЗИМИ

Та забриніли сніги, та заіскрилися білі,
Як на луках України.
Та вже другую зиму, морозяну і немилу,
Рідний край у серпанку тайни.
Рідний край за чужими плечима,
Рідний край за тупими очима,
Рідний край наровить за вітчима.
Та вже другую зиму
сторожують любов од Вітчизни.

I чатус на мене куля,
I моргає чорняве дуло,
I патрони, як лялечки, в магазині
Ta вже другую зимоньку-зиму.

Що за далями, що за межами,
Що за радарами-телевежами:

За фоєрверками цивілізацій,
За рівноправністю рас і націй,
За европейською біло-біло-білою
культурою,
За душою гуманно-чуловою
На очах рівноправно-рівних
Сторожують мене од царівни.

Та вже другую зиму колісницю парчую,
Ворон-коней кую, ремінь-збрую гаптую,
Виглядаю дороги, батогую лозину,
Ta чатує на мене лозина
уже другую зимоньку-зиму.

ЕЛЕГІЯ САМОТНОСТИ КАМ'ЯНОЇ

... Бо коли провадили допит,
То свідок був за стіною.
Тупав бентежно чобіт
Підошвою кам'яною.

— Було? Гугнявий рокіт.
— Було? Тваринний сказ.
Бухкав подвійно чобіт
Каменем в серце якраз.

— Було? Посипались гори.
(А за стіною крехкіт).
— Так було, їдрі твою в корінь?!
— Ні, не було... І реріт.

Тупав тупо чобіт
Там, за стіною,
Коли провадили допит
Самотності кам'яної.

НЬЮ-ЙОРКСЬКА ЕЛЕГІЯ

Посвята Ів. Драчеві

Шкварчить неон. А як шкварчить неон?
Як хліб глевкий на висохлій пательні!
Чи гризли хліб той радники ООН
Після нічної зміни у котельні?
Після нічної зміни, після восьми годин
І руки, як поліна, і ноги, хоч відкинь.

... Трикутні гасла, трикутний тон
І блискавки реклам цивілізації,
І лімузини радників ООН,
І промовляє вірний син козачий:

— Леді й джентлмени, панове,
Я вірний син, я тихий сон,
Я — можновладець паперовий,
Я — ласки лева унісон.

Притихлий зал і панорама лик, —
Кольори стиглих яблук і ожини...
І кожний до фотописа прилип,
І кожний б'є у клявіші машинок...

... Іване, Іване, погано в ООН,
Ні рейки не б'ють, ні шізо, ані гратів,
Направо — Венера, вперед — Купідон,
Й-богу, робота по блату.
Купажі настоїв, пружиниста софа,
Велюрово-ніжні слова...
(Райдуги симфоній), кілометр філософій
І... перелесниця — удова...*

* Дужками позначається здогадне відновлення пропущеного, крапками — нерозірвливі місця в рукопису.

З ЦИКЛУ «ЕЛЕГІЇ ТЕОРІЇ ВІДНОСНОСТИ»

«Тепер ніхто уже не вважає, що природа у всіх своїх виявах повинна точно дотримуватися встановлених законів. Ми не стикаємося в повсякденному житті з застосуванням принципів відносності й квантової механіки, а тому так званий „здоровий глузд” не підходить до розуміння атомної фізики і процесів, що відбуваються на високих швидкостях».

(Г. Мессі, Нова ера в фізиці)

I. ЕЛЕГІЯ ТЕОРІЇ ВІДНОСНОСТИ ЗАГАЛЬНОЇ

Закрутило, замело, запінило,
Забруднило, за живе взяло:
де це чувано, де видано, де співано,
Що гузниця править за чоло?

Вуші розпатякались розмовами,
Люд на головах в черлений світ пішов.
Камуфляжі нетлею чудовою
Зразу обступили, як любов.

Звали честь ганьбою за вітриною,
В кунштиках* цитат, в пилу наук,
Чесність опалюжено провиною,
Ввічливість обернено в матюк.

* Кунштик (нім. *Kunststück*) — вихватка, спритна штука, фокус — примітка упорядчика.

Хто це, де це швидкістю столикою
Вудить із калюж здоровий глузд,
Чваниться вгодованою пикою,
Синьою й широкою, мов гузн?

Хто се... де се... нічкою серпневою
Чатував з пістолем у саду
За моєю мрією вишневою,
За моєю вишнею в плоду?...

Хто се... де се... Вишне і калино,
Фізика ні в чому не повинна.

*

Де ти, де ти, далека муко,
Де ти, де ти, досвітня мріє?
Як розп'ятир нащадок Марії,
Я прикутий за ноги і руки.

Я прикутий за мозок і губи,
Впнулось в серце жало носталгії,
Пожарище душі ледве тліє,
Я з ганебним мовчанням у шлюбі.

Мої непрометеїві груди
Колупає орел матерчини...
Де ти, де ти, циганська приблудо,
Де ти, ніжна моя Батьківщино?...

А орел колупає груди...
Значить, є і орел... і груди!

*

Помиляються раз у житті,
А помилка пече все життя.
Я і вигадав півкаяття
На бруднім перехрестку в путі.

У алькові в сумній самоті
Бився сокіл мого маяття . . .
Думав я: щось не так в цім житті,
Раз отак матюкалось життя.

Думав я: та дмухнуло повітря . . .
Думав я: впала квітка на груди
І підтримки, і слова міцніш . . .

В Батьківщину злітаю я вітром,
Там мене зрозуміють люди;
І довіряться серцем мені.

*

Як Орфей вирушав в путь зловісну
Рятувати чарівну Еврідіку,
Він заграв на китарі пісню,
Щоб наслала на душу ліки . . .

I Орфей відшукав Еврідіку,
Та між ними воскресли грati . . .
О Явасе, колимський брате,
Кос-Арале двадцятого віку! . . .

Тут весною, улітку, узимку
Пухнуть злоби людської бrosti,
Тут, співаючи довгу волинку,
Ріжуть словом мене до кости...

... Ріжуть очі, на жертву ласі.
Рак на мозку безглуздя —
Явасе-Явасе-Явасе! ...

*

Зима дозріла у зерні,
Гілки дерев дзвенять, мов коси,
І, вив'язавши у покоси,
Цілує вітер в туби сніг.

Тут мертвo тиша спала досі,
А кіт мурликав коло ніг.
І тиша визріла в мені
В мелодії тихоголосі.

Як скрипка вихопила ноту —
Із серця бризнув меду сік ...
Не був, не чув свого (народу)

Не рік, а ніби цілий вік.
Недопізнав вітрів ранкових;
Не втішив духом мови.

*

Батьківщино, чую, наче рану,
Біль твоїх задумливих пісень.
Знову біль — єдиний мій хісен —
У душі терпкому океані.

Океан мовчання... Рік, мов день,
І пелюстки, й дим, і сніг розтане...
Яблука відстигли на прощання,
Ворон сів на яблуневий пень.

Бо коли везли (із України)
На очах порубані сади,
Мов пеньки тужили на колінах,
Як везли достиглі вже плоди.

... А снігів, снігів, аж зараз тъмяно.
Скільки тут бинтів на свіжі (рани).

*

Вже котики на вербах нашорошенні,
Вже писанки на селах манять зір...
Поглибли ночі у веснянках зір...
А днями чавкає остання ожеледь.

Уже калину витягли із кошиків,
Солодких пирогів напік вже кожен двір,
Уже берізки б'ють у струни лір,
І тане сніг, мов рвуть листки із зошитів.

Вже дядько вус підкручує . . . Вже думно
З землею у пучках міrkue про врожай . . .
Яке ж бо ти, життя, і мудре, й нерозумне,
І жнеш, і сіеш, і в далекий край
У вир синів проводиш нетерпляче,
Щоб оступити їхню кров гарячу.

*

Якби і вік не бути (на Вкраїні),
Допоки є повітря у легенях,
Допоки мислі, ніби діти кревні
(. . .) щохвилі і щоднини . . .

Допоки кров нуртується у венах,
У кожнім слові, в кожному болінні,
У кожнім подиху (живе Вкраїна),
Допоки спадок прадідів у генах.

Летять у небо літаки і птиці,
Кохані, привітайте і од мене
Дніпр волошковий, медяні пшениці,
Чебрець Карпат і спів степів черлених.
Я з нею — доки смерть впаде на сині,
Хоча б і вік не бути (на Вкраїні).

*

Човники сумніву пряжею днів
Тчуть полотно буття.
Наче в порубанім лісі пні,
Спотикає мене життя.

Дружина чекає моого вороття.
Півники на полотні . . .
Вічне, як демон, гірке маяття
Доля судила мені.

. . . Якось гостило в душі село,
Динями пахнув город.
Ще гірше в цім світі бути могло б, —
Каже філософ — народ.

(.

.)

*

Люблю я світ. Як у дитячі роки
Ждав маминої ласки, — літа жду.
Нашилені (др)оти, вузькі, як тропи,
Ступлю хоч крок — (н)авіки упаду.

А десь життя, як вулик, за (дрот)ами,
Нектар медіє у палатах сот.
А я на другій стороні рек(лями),
І не один, (зі мною мій народ).

(.

.)

*

Уже на гілках — краплі рос.
Вже фрески гумору на душах.
Уже рійки пухнастих ос
Метелять рідко і недужо.

Уже цвітуть дівочі ружі,
Вуста розкрили сміху брость.
Вже неба волошковий кужіль
На руки кинув сонця горсть.

Уже поширишав день, як повінь.
Як дзвін, поглибшав виднокруг.
Слова підтримки і любови
Докинув на поштівці друг.
Немов дочув я в пульс укола,
Аж спав тягар з плечей (. . .)

*

Як лист упалий, у зажурі
Мій день вкружляється у ніч.
І я пливу в літературу,
До серця серцем, віч-на-віч.

Тичина, Плужник — пам'ять зrima.
Як mix, роздмухую чоло.
Багаттям палить кожна rima,
І що не образ — то село . . .

Обличчя — цвіт соняшниковий,
І небо — всесвіту вуаль.
І тиха пісня вечорова:
Бузок, полин, жасмин, печаль.

І б'ють по клявішах — у зорі
Тендітні пальчики дерев.
І я Адамом у просторі
Байдуже назираю Єв . . .

А ще — нікого. Твердь зелена.
Я з каменем думок в руках.
І мамонт світу пре на мене,
А в мене — усміх на очах.

МЕМОРІАЛЬНА ДОШКА НА ХРЕСТИ

Містом іде людина,
Бродить людина містом.
Била людина людину
В темних застінках слідства.
Пінилась паща рота,
Тисся кулак кастетом,
Гузном кривлялась морда —
Жадного рикошету.
Квітне світанок з туману,
З неділі аж до суботи,
З роботи і на роботу
Ходить людина в шані.
Совість — ампутувала,

Честь — продала за гроші.
Людина в майорськім кльоші
Мріє про сан генерала.
В пазусі — матерщина,
В шлункові — кип конъяковий.
Іде еталон любови
(До) гривнів від Батьківщини.
Наче нетля до лямпи
Вколо петляє челядь,
Що дошку меморіальну
«Шефу» на хрест почепить:
«В ямі оцій зарито
Всепобивне забрало.
Тисячі ним побито
За єдиний сан генерала».

МИХАЙЛО МАСЮТКО

Михайло Савич Масютко народився 18 листопада 1918 року в селі Чаплинці на Херсонщині в родині вчителів. Скінчив робфак при Херсонському педагогінституті і навчався на мовно-літературному факультеті Запорізького педагогінституту, який залишив по двох роках через матеріальну скрутку. Одружений. За професією М. Масютко вчитель, рівночасно культурний діяч, публіцист і графік.

У 1937 році, не мавши навіть 19 років, був арештований і засуджений на 5 років за звинуваченням у контрреволюційній пропаганді. Покарання відбував на Колимі. По смерті батька в 1940 році мати добилася перегляду справи, після чого М. Масютка звільнили й реабілітували.

У 1942-1945 роках був в армії. Після війни навчався в різних високих школах України і поза нею. В 1957 році переїхав до матері в Теодосію, викладав там малювання, креслення і українську мову в школі та технікумі, а потім вийшов на педагогічну пенсію.

М. Масютка арештували вдруге 4 вересня 1965 року і засудили 23 березня 1966 року на закритому засіданні Львівського обласного суду на 6 років тaborів суворого режиму, обвинувативши його в антисовєтській «націоналістичній» пропаганді і агітації. Друге покарання відбуло у Мордовських тaborах суворого режиму.

М. Масютко — автор численних статей на літературній позалітературні теми, повістей, оповідань та віршованых творів. Він також художник-поліграфіст, який оформляв книжки, найбільше для Львівського видавництва «Каменяр». Документи, листи й заяви, які творять т.зв. справу М. Масютка, зібрани у збірниках «Лихо з розуму» В. Чорновола та «Українська інтелігенція під судом КГБ».

*

Чи це справді було, чи був сон це?
Розчинилось забите віконце,
Як горіло над обріем сонце,
Як співали в гаях солов'ї...
Прокидалися мрії мої.
Оживали надії мої —
Розчинилось забите віконце...

Розчинилось забите віконце
У тюремній стіні,
І проміння пестило мені
Руки, і груди, і стомлену душу.
Чи це справді було, чи був сон це?
Це був сон. Бо вгорі — тільки рисочка неба,
Риска синього неба у забитім вікні,
Солов'ї не співають мені,
І пісень мені їхніх не треба,
Бо ѿ мені не співати тепер,
Я неначе помер.

В мене сонце і небо
Лютий ворог украв,
Він мене покарав
За любов мою щиру до неба,
За любов мою, сонце, до тебе,
За любов мою, земле, до тебе,
За любов мою, люди, до вас . . .

ДО УКРАЇНИ

Рідна земле і рідне небо!
Не забуду я вас ніде.
Україно моя, до тебе
Рветься серце мое молоде.

За горами і за морями,
Де я тільки уже не був,
Край, увінчаний тополями,
Ні на мить я ніде не забув.

Я прилину колись, прилину
На свою Батьківщину святу,
Припаду до землі на коліна
Й цілуватиму землю ту!

Рідна земле і рідне небо!
Не забуду я вас ніде.
Батьківщино моя, до тебе
Рветься серце мое молоде.

*

Україно моя розорена,
Край пісень, сподівань і мрій . . .
Над твоїми степами й горами
Пролітають пташки в ірій.

Пролітають — не зупиняються . . .
Не пташки то — твої сини.
Над Дніпром дим-туман хитається . . .
Україно, синів спини!

Бо злітається із чужих земель
Гайвороння на битий шлях . . .
Край надій і святих пісень —
З чорним вороном на грудях.

Обіймається серце болем,
Серце повниться жалем вкрай,
Як згадаю про твою долю,
Мій сплюндррований Рідний Край.

МИХАЙЛО ЛУЦІК

Михайло Луцік народився 30 грудня 1921 року в селі Волосянка на Бойківщині. Від молодих літ активний оборонець української правди. Був пов'язаний з українським визвольним рухом і мав занимати пост районового провідника юнацтва ОУН в Україні.

М. Луцік був арештований гітлерівським гестапом в 1942 році, яке в часі слідства дуже над ним знущалося. 2 роки і 3 місяці сидів у в'язниці, з того один рік в берлінській тюрмі «Моабіт». Німці покарали М. Луцика в'язницею за писання віршів про вільну Україну, які своїм змістом були спрямовані проти німецьких загарбників.

М. Луцік попадає в другу тюрму 28 жовтня 1944 року, вже за більшевицької окупації. Знову зазнає тяжких знущань, цим разом з боку КГБ. Його засуджують на 12 років ув'язнення. Головний доказ обвинувачення, це знову ж писання віршів, присвячених боротьбі за визволення України.

До 1956 року М. Луцік перебував в концтаборах на важких каторжних роботах. В 1956 році амнестійна комісія, розглянувши справу М. Луцика, звільнила його з ув'язнення.

М. Луцикові довго не прийшлося проживати на волі, бо вже 1957 року органи КГБ його знову арештують і засуджують на 15 років таборів суворого режиму. Кагебісти на слідстві, крім усіяких обвинувачень у вигаданих злочинах, яких Луцік ніколи не поповнив, йому ще закинули, що він був один з основників таємних організацій у советських концтаборах в часі його перебування в них у роках 1945-1956.

Звільнений в 1972 році, М. Луцік відмовився від совєтського паспорту, уважаючи себе громадянином Австрії, і хотів виїхати із СССР. Восени 1973 року знову засуджений, тим разом за «бродяжництво». У таборі дальше продовжується твердити, що він австрійський громадянин і через те 1974 року його перевезли до Дніпропетровської спецлікарні, де перебуває й досі.

*

Що по собі залишите ви
Після свого ганебного краху?
Хіба трупів таємні рови,
В яких свідки страждання і жаху.

Пам'ятайте, що все відкопають,
Таємниць бо на світі нема.
Люди й зараз про все добре знають,
А про решту розкаже тюрма.

Вас не даром тайком проклинають,
Й ті прокльони на вас упадуть,
Бо правдиві прокльони вціляють,
Під землею — і там віднайдуть.

Даром сльози людські не пропадуть,
Що звисають з колючих дротів.
Вони скупчаться й карою впадуть
За страждання невинних братів.

Що ж нащадкам залишите ви
Після свого ганебного краху?
Тільки трупів таємні рови,
В яких свідки страждання і жаху.

*

В своїй душі уединюся,
Нікому й слова не скажу.
Лиш Богу тихо помолюся,
Весілля серця збережу.

Лиш Тобі я му співати,
Му лить з душі свої горіння.
Та нишком му Тобі читати
Іще нечитані творіння.

Бо більш ніхто не зрозуміє
Душевні болі, серця біль.
Теплом сприйнятъ не обігріє,
Із ран душі не зітре сіль.

Хто вислуха у нашу пору
Мої страждальницькі розмови?
З грудей зійме неволі гору,
Яку насипали глаголи?

Хіба в своїй душі замкнуся,
Нікому й слова не скажу.
Лиш Богу тихо помолюся,
Любов до Нього збережу.

*

Господень храм. О, храме музи,
Прийми співця у свій олтар,
У твій хорал, щоб голос музи
Будив у серці Божий дар.

Нехай його пролються слези
Туди, де той святий поріг,
Де в біль злились нещастя й грози
Його життя, його доріг.

І да святяться в його слові
Твої, о Боже наш, діла
Твоя велика жертва крові,
Щоб в нашім краю розцвіла.

Господень храм святої музи,
Прийми співця у свій олтар.
Нехай горить в огні ілюзій
Його нетлінний серця жар.

ОСТАП НЕВІДОМІЙ

Поміщені у цьому збірнику тюремні вірші були вивчені політв'язнями в сибірських концтаборах, а згодом відтворювані та поширювані в численних відписах в Україні. Ці поезії належать перу видатного українського поета, довголітнього політичного в'язня. У самвидавних матеріялах він часто виступає під різними криптонімами, також як Остап Невідомий. Більші біографічні та літературні дані про цього поета нам не відомі. На Заході друкувалися його поезії вперше на сторінках «Визволального Шляху» за 1972-1974 роки. Там з'явилися два великі цикли цього невідомого автора п. н. «Сто пісень калині» та «Зимозелень». Містимо лише невеликий вибір поезій з тюремної тематики.

*

*Українцям поза Україною
присвячу*

Прощай, Вкраїно! Може не побачу
Вже більш твоїх садів, неба і нив.
І косу в лузі більш не помантачу.
Прощай, Вкраїно! Я тебе любив.
Прощай! Прости! Уже конвой готовий,
І рвуть вівчарки поводків брезент.
І сонце, в гратах ранячись до крові,
Чекає, коли потяг відповзе.
Прощай, Вкраїно! Це остання хвиля
Побачення з тобою. Під штиком.
Під дулом автомата! . . .

Будь здорова, Україно,
І будь із сонцем, щастям і добром.

*

Якби вдалося закувати думку
І посадити у тюрму,
Тоді було б суцільне благоденство.

А так — до чого це?
Я у тюрмі, а думка хтозна-де?!
Й було б нічого,

Якби вона на калині рубала,
А то вирубус на серці
письмена свої.

... Тільки вітер свище у горах
Та доноситься туркіт обвалів,
І — мертвa ущелина.

Лиш де-де по каменях тягнуться
Жовтуваті хирляві гілки
Скарлюченої берізки.

Ллють несамовиті дощі
І давить на душу
Хаотичне громаддя скал.

Сиво-біла полярна сова
Сидить на оголеній кручі,
Тільки жовті очі блищаць.

Майже у всіх опухли
І кровоточать ноги . . .
І гіркий присмак морської води.

Десь там ліси Фінляндії.
Сонце обходить дозором море.
Воно до колін у воді: червоне.

Це мить,
Коли кінчається день
І починається другий.

Вечірні й ранкові зорі
Тут сходяться одночасно.
Та вони не українські.

*

«Завжди в моєму серці — Італія»
Джузеппе Гарібалльді

І завжди в моєму серці — Україна,
І завжди в моєму серці — ромен-цвіт.
І що б ви не робили, — я людина,
Хоч мене і кинуто за дріт.

Хоч мене і кинуто за грати
І життя відтято, наче віть, —
Все одно навчусь перемагати,
Хай і сам Нерон з мечем стоїть.

Дивно це, що ще і досі, досі,
Як розкувся майже увесь світ,
Мусить бути людина безголосою,
А промовить слово, за грати й дріт.

І де! В Україні сонценосній,
На землі священній, землі русичів,
Де ішли голодні, голі й босі
Здобувати волю для своїх синів.

Де за кожну п'ядь землі і неба
Стільки пролилося крові й сліз,
Що ще й досі червоніють верби
І живим здається кожен лист.

Так, живим! Немов то чиєсь серце,
Що на гілку підняла весна
Із землі, із праху . . . Тільки все це
Вже відоме й ворогу, і нам.

Нам — і вам! І ворогу — і другу!
Ворогу — щоб зінав, що таке Русь!
Другові — щоб вірив у напругу
І в печаль глибоку наших уст!

Все це так! І підйому святого
Не потопче шал Москви й Европ!
Тільки зараз вже не ті тривоги,
І Берлін не той, не той Дніпро.

Час позначив іншу правду, волю,
І квітучі вже інші ясени,
За правду, волю і народу долю
Йдуть сонченосні Вкраїни сини.

Все минає — тільки не минає
На землі бажання волі і життя,
І від Камчатки до Нарви
Вірять народи в розкуте майбуття.

Вірять — і я віритиму щиро,
Доки б'ється серце в грудях моїх.
І якщо не маеш Батьківщини,
Не маеш і майбутніх ясних днів.

І тому завжди в мені — Вкраїна,
Й завжди в душі ромену цвіт —
Й що б там не робили, я — людина,
І таким залишусь доки світ!

*

Світе, світе! Менс вже нема...
Світе, світе! Я ще є!... Озвися! —
І я весь наче ніжність сама...
Я любов!... Як весна в синьовесні.

Світе, світе! Я щé є! Я є
Я ще хочу хоч крапельку волі,
Я ще хочу, щоб серце мое
Торкнулось до рідної хвої.

Я ще хочу, щоб вітер з долин
На Карпати мені шлях показав,
Бо немає, нема сто Вкраїн, —
Є одна... Та і тá — мов сльоза.

Та і тá — мов сльоза в моїй вірі,
Мов жага і журя, і вогонь.
Я не хочу, не хочу безмір'я —
Хочу радості вільних оболонь.

Хочу ласки твоєї, діброво,
Хочу, хмарко, твоєого дощу,
І за волю своєго народу —
Всім життям відроблю, відплачую.

Всім життям! Усією снагою!
Усім добром і золотом плес,
Поріднююся з камінням, з пургою,
Із сяйвом блакитним рідних небес.

ІЗ ЦИКЛУ «ТАРАС ШЕВЧЕНКО, 1972 РОКУ»

*

Чи то пісні, чи то плачі?
Чи то Вкраїна, чи то руїна? . . .
Ні, то в тюрмі бряжчатъ ключі —
І серце стине . . .

Ой мати моя,
Не жени мене,
Не жени мене,
Не жури себе . . .

І стине серце, серце стине!
Неначе я не мав рідні,
Не мав ніколи України,
А виріс десь на чужині!

А то ні-ні . . . А то ні-ні! . . .
Та не в чужій, а в своїй сторонці —
Вклоняйсь обчухраній воронці,
Як мовили у царські дні.

А сонце є?!

Сонцю що! Воно не бачить! . . .
Не в'язнів гріє, а тюрму.
А може, чорним круком кряче,
Бо так наказано йому.

Казенщина — вона заставить
І небо порпатись у смітті.
Немов ожив ізнову Сталін —
Й на світ криваву кинув тінь.

І вже не пісні, і не плачі,
І не Вкраїна, й не руїна, —
В наглядачів бряжчать ключі —
І серце стине, серце стине! —

Ой мати моя,
Не жени мене,
Не жени мене,
Не жури себе!

*

Стіни. Грати. Промінь — вікно.
Чайник. Холод. Параші бруд.
Поверх четвертий, жовте дно . . .
Чи жовта це копальня руд?

Ні! Пожовкло — в очах.
По тілу розлився — жовч.
Жовті трупи. В жовчі. Мовчать,
Жовтіють — на нарах мерці.

Морг. Для живих. Кладовище!
Освєнцім!
Штабелі. — Іще теплих людей . . .
Життя звірятком притиснулось
до серця.
В останній надії. — Жде . . .

*

Вже скільки днів в тій кáмері,
Вже скільки днів у тій тюрмí,
У цеглі, у залізі, в камені,
В людьми проклятій Колимі.

В концтаборі, в жидівськім гетто,
В Катині, в Кóпищі, в аду,
Де перетворюють в скелети
Усіх, кого тут приведуть.

Так-так, поетів — у скелети,
В живі скелети — кістяки,
Щоб залишились лиш замети,
Наглядачі і хробаки,
Медалі, льозунги, ракети,
Залізо, камінь і штики.

*

Віват, Росі! Віват, Росі!
Та хто побачить сонця тінь,
Де всі тупіють і звіріють
В німій духовній сліпоті?!

Скотиньтеся і держимордьтеся,
Держави держално держіть.
Хорти хортяться коло хортиць,
А ми хортам печем коржі.

Нам так в зіницях закоржилось,
Що й світ здається вже коржем.
А на бандурі наші жили
Іван Безродний — береже.

Він — ти і я, ѿ ми всі потроху.
А може ні?! — Тоді — хто *ми*?
Шараварники, гречаники й горохи,
Вусаті гέтьмани — сомі?

Краватки вишиті хрещато,
А чи хрещатики в хрестах,
Де лжехристителі нещадно
Христяте в своє ім'я Христа?!

Що не Іван — й «Христитель»,
«Визволителів» аж повно в нас.
Христяте криваво і несито
Нас всі, кому слугує час.

Кому півладна наша нива —
Тому півладна і душа.
В чий руці твоє огниво —
Того і гріє твій євшан.

А ми — в слова, а ми — в безділля
З погордним видом мудреців,
Щоб обмануть народ й надію,
Що ми не блазні й не мерці.

Віват, Росі! Віват, Росі!
Паде на сонце наша тінь.
І все тупіє, все звіріє
В сліпій духовній сліпоті.

ЛИСТ НЕЗДОЛАННИМ

Народжені людьми — людьми вам не бути,
Народжені поетами, — умріть!
А Москва накаже вас забути,
Проклясти вас і ваш рід.

Ви непотрібні й світові живими,
І знати вас він навіть не бажа.
Ви винні в тому, в чому й невинні,
Нікому, мов юродивих, вас не жаль.

Ви посягнули, скажуть, на устобі,
Хоч ви не посягали ні на щó,
І не повірять вам — немов Христові,
І хрест зіб'ють з анатеми й дощóк.

І доки неба, доки сонця-світу,
Вам хрест отої судилося нести,
Щоб після смерти брилою граніту
На п'єдесталах стати на пості.

І стане, як вже не раз ставали,
І в очі кам'яні вам гляне «Русь» —
І побачить зони, тюрми, кримінали,
І раболіпний свій народ — Прокрут.

І міщухи ізнов заметушаться
І кинуть: «Бо-о-жé ! ...»
Як же це так ми ? ...»
А ви не здайтесь, дух ваш зворушиться,
Прозрінням осінить вам уми.

Людьми були ви — й лишитесь з Народом!
Все інше — спорохніє, відпадé.
Бо ѿ справді: той достоїн лиш свободи,
Хто кожен день за неї в бій іде.

А ви ішли, ішли ви, як уміли,
А ви ішли, як знали і могли,
І чорне тérня, на путі каміння
Не сталлю, а серцями ви товкли.

Ніхто не зновав такої в світі мóки,
Як ви зазнали — й витерпіли все.
Тому безсмертні ваші віщі звуки,
Родюче зéрно й невищербний серп!

І то дарма, коли́ іти на цвінтар —
Учора чи сьогодні, чи за рік,
Вмирає тільки — людина-гвінтік
Та не вмира — Людина-чоловік!

*

Важко писати. Кожну хвилину і кожну секундку: жду обшуку. І так з дня на день. Напруга нервів — неймовірна. Ось хоча б така дрібниця. На дворі шумить злива, гроза. Тільки грім ударить — так наче б у серце. Здригне все. А раніше цього не було. Навпаки. Грім був для мене, як музика. Напруга! Неймовірна напруга!

Чудасія! Де тільки М. Холодний не друкувався за кордоном! А йому «дали можливість покаятися», і на тому обійшлося. Ось що значить, коли поета знає світ! Його не вигідно судити. З метою пропаганди, краще надати йому слово в газеті для «покаяння».

ЖОВТІ РОЖІ

І пішло мое життя по перекатах,
По «столипінах», по тюрмах пересильних.
Скільки моїх братів за гратами
І розкиданих по тaborах Росії?!

Жовтий місяць . . . Золота порόша . . .
І я перший ходжу по плянеті дивній . . .
Одійшла . . . Померкло . . . Тільки жовті рожі,
Де була людина . . . Де була людина . . .

Жовті рожі — то в очах жовтіє . . .
Жовті рожі — лямпочки палають —
Цілу добу . . . — Жовті рожі — тіло,
Мое тіло, наче зняте з лави.

Жовті рожі — то вже близько осінь . . .
А мене взяли ще в січні,
Жовті рожі — то хтось волі просить,
То Росія . . . То земля північна.

*

На Україні почалося дозрівання динь,
Ми ж за Урал ідем. Неначе у В'єтнам,
(У червні, по дорозі на Чердінь,
Тоді замерзло декілька селян . . .)

Нас завезуть у дику глухомань,
Де лиши чиєсь кістки стирчати з землі,
А покищо — Свердловськ, пересильна тюрма.
Зелений чайник з льодом на столі.

*

Мою Україну — Калиною звати,
А Калина — для мене понад усе.
Їх бо — на рученьки брати —
Близняток мати так несе.

Оті близнятка, ті двійнітка!
Не вріжте пальчика на серп! . . .
Мені б до сліз пучечок м'яти,
А там — хоч Пермь, хоч Єнісей.

Хоч ікла, грати, автомати,
Хоч сто ведмедів на юру,
Хоч чорний грім на вашу страту
І білий — на мою журу.

Мені не однаково, де вмирати, —
Тут — чи в Холодному Ярӯ.

*

Від Колими до України —
Який широкий світ!
І мріяти так любо-мило,
Мов навколо вишневий цвіт,
А не колючий терен — дріт . . .
Водá пісочок білий міє,
Скелетики та двійко мýлиць,
І небо, вкрадено в зорі,

І землю-земле́ньку, політу
Огнем-слъзою кобзарів
І кровцею каменярів.
І всіх, хто праведно хотів жити,
Косить на волі вольне жито,
Йдучи в поети й косари.

*

Майстри убивств і інквізицій,
Ви є, ви не перевелись! . . .
І знов на щит мій бреше лис,
І українець на вкраїнца.

Моя Вкраїно́нько-зигзице,
Знайди мене всюди і скрізь . . .
Як січа темний пермський ліс,
І біла, як зима, ялици.

А ти прийди й мою криницю
В вишневім збанку принеси
Із Києва, — лиш він столиця
У світі незбагненої краси.

Прийди, прийди ж і принеси
З України отого вітру,
Що край колиски колосивсь.

*

Був степ під золотим крилом,
Був світ під серцем жайворіці,
Наскрізь пропахлі полином
Ми в неба падали криницею.

Гуло, дудніло і цвіло,
І диким скитським щастям бралось.
В любов — любов, чоло — в чоло,
І був я в тебе, бранко, бранець.

Я вчивсь любити попервáх,
Як вчиться дитина ходити.
На личку в тебе, на бровах
Я бачив легкий скитський вітер.

І я був легкий, і я п'янів,
Клав голову в твої коліна,
Ніс в небо стяг золотистих піль,
Твій рідний стяг, моя Україно!

*

Дрімучий бір... Стіна зубчата...
І я в бору отому був.
Стоять смертові на чатах
В двотисячолітню добу.
А може, трішечки раніше...
Але стояли смертові.
Того стріляли, того вішали —
А той умирав — у тюрмі.
Трава ходила за грибами,
Гриби шукали хробаків,
Гриби здавалися трунами,
Що іх на цвінтар тягне кінь.
Усе — на цвінтар! Всі — на цвінтар!...
Тут московський дзвонить дзвін.

ПАНАС ЗАЛИВАХА

Автопортрет. 1963 рік

Панас Іванович Заливаха народився 26 листопада 1925 року в селі Гусинці на Харківщині. Заливаха — мистець-маляр вийнятою високої кляси, випускник Ленінградського Інституту живопису, скульптури, архітектури ім. Рєпіна Академії художеств СССР, який закінчив 1960 року. З 1961 року він член Івано-Франківської Спілки художників.

Ще будучи малим дитям, вся родина Панаса — батьки, два брати і сестра — переїхали на Далекий Схід. Про ці роки життя молодого Заливажи нам мало відомо, хоч він там прожив коло двадцяти років. Вже згодом, перебуваючи в концтаборі біля Яласа, в одному листі з жовтня 1966 року до українських мистців він робить легкий натяк про свої молоді літа: «Відробляти своє покарання досить цікаво! Для мене це продовження тих гуртожитків, в яких я прожив коло двадцяти років, а вихователі, замість цивільної одяжі,

вдягнуті в військову, а догани не пишуться в „личное дело“ і не вивішуються в коридорах, просто переводять в бур! Більше відвертості — тільки їй усього.»

З Україною П. Заливаха вперше знайомиться щойно в 1957 році, коли приїжджає на практику до Косова Івано-Франківської області. Вивчення української мови, етнографії і духового життя призводить до цілковитого звороту в світогляді мистця. Під час другого побуту на Україні влітку 1959 року побував на узбережжі Азовського моря, майже місяць перебував в селі Буримка на Чернігівщині; записує пісні, цікавиться етнографією.

Після закінчення інституту Заливаха деякий час перебуває і працює в західносибірському місті Тюмень. Тоді він їздив на могилу Грабовського в Тобольську, ще раз їздив в Україну, а восени 1961 року в Тюмені була його перша особиста виставка. У грудні того ж року остаточно переїжджає на Україну до Івано-Франківська. Там у квітні 1962 року була влаштована персональна виставка творів Заливахи, яку за кілька днів закрили за вказівкою обкому партії за «занепадницькі настрої». Восени 1962 року Заливаха нав'язує близжчі зв'язки з київськими діячами культури та українськими патріотами.

Виставки творів Заливахи влаштовували рідко, найчастіше його роботи відхилялися з позамистецьких причин як, наприклад, ряд малюнків та мозаїчні картини «Борітесь — поборете» і «Пророк» на республіканських виставках. Журнали «Мистецтво», «Зміна», «Вітчизна» та ін. репродукували зразки з творчості Заливахи. Він же є головний автор Шевченківського вітражу в Київському університеті 1964 року, який був знищений з наказу секретаря Київського обкому КПУ Бойченка. Заливаха виконав і ряд робіт монументального типу, зокрема мозаїки. Він рівноож проілюстрував декілька книжок, головно для видавництва «Веселка». Одна з таких праць — ілюстрації до книжки Болеслава Пруса «Сирітська доля», в-во «Веселка», 1965 року.

П. Заливаху арештують у серпні 1965 року в Івано-Франківську, а в березні наступного року Івано-Франківський суд в закритому засіданні засудив художника на 5 років таборів суворого режиму «за антисоветську пропаганду та агітацію». В Мордовському таборі ч. 1 біля Яваса відбував свою каторгу. У вільний від праці час йому заборонили малювати, тому в нього конфіскували фарби. Про цей спосіб карання адміністрацією табору Панас писав у листі до друзів: «Фарбами користуватись не дозволено. Раніше було можна. Пробую графіку.»

Після відбууття кари Заливаха повернувся до Івано-Франківська. Там, у зв'язку з судилищем над Валентином Морозом в листопаді 1970 року, Панасові Заливасі, який перебував під міліційним наглядом, заборонили протягом тижня з'являтися на вулиці, де знаходитьться обласний суд.

П. Заливаха великий шанувальник творчості і життя Т. Шевченка. Може тому і їхні життєві долі так дуже уподоблюються? Вітраж Шевченка для вестибюля Київського університету, ідейним надхненником якого був П. Заливаха, виконали київські художниці Алла Горська, Людмила Семикіна, Галина Севрук. А. Горська за це заплатила життям. Ескіз цього вітражу був уміщений в «Українському календарі» на 1965 рік, який видають українці в Варшаві, і прикрашує обкладинку нашої збірки.

АЛЛА ГОРСЬКА

Алла Олександрівна Горська народилася 18 вересня 1929 року в Києві у зросійщений родині. Закінчила Київський художній інститут. Активно включилася у процес національного відродження, який охопив молоді покоління України на початку 1960-тих років. Перейшла на українську мову спілкування. 1962 року стала одним з організаторів відомого клюбу творчої молоді Києва, якому дала притулок у власній хаті (розігнаний 1964 року). Брала участь у розповсюдженні творів самвидаву та в збірках на взаємодопомогу потребуючим і репресованим.

1964 року, разом з мистицями Людмилою Семикіною, Панасом Заливаховою та Галею Севрук, Алла Горська виготов-

вила Шевченківський вітраж у вестибюлі Київського університету ім. Шевченка. Спочатку вітраж був апробований місцевими керівниками партії, але згодом його брутально знищили як «ідейно-порочний твір». Алла Горська і Людмила Семикіна були виключені із Спілки художників України. Тримала себе з гідністю. Вона далі мужньо виступала на захист незаконно арештованих, суджених і репресованих українських культурних діячів. Підписувала різні колективні заяви: вимогу допустити на політичні процеси, протест проти заборони художників Панасові Заливасі малювати, відкритий лист (в липні 1968 року) у зв'язку з появою в «Літературній Україні» наклепницької статті О. Полторацького. У 1969-70 роках А. Горська безкомпромісово підтримувала всі виступи Валентина Мороза, навіть статтю «Серед снігів», написану як реакція на першу капітуляцію І. Дзюби і зустрінуту частиною української інтелігенції неприхильно; Горська називає В. Мороза, з огляду на його громадську активність — «кеїткою серед снігів». На допитах в Івано-Франківському КГБ, куди її викликали, відмовилася давати проти Мороза будь-які свідчення.

28 листопада 1970 року в досі нез'ясованих обставинах Алла Горська була забита в будинку свекра, в місті Василькові біля Києва. Різні версії смерті Алли Горської вказують на вбивство з рук кагебістів. Про цей здогад «Український Вісник» ч. 4 за 1971 рік пише, ж. ін., наступне: «...згадуючи таємні політичні вбивства давніших часів, де-хто допускає в даному випадку можливість політичного вбивства громадських активної людини для залякування інших. Вони кажуть про загальний наступ реакції на Україні, згадують жорстоку розправу із В. Морозом якраз перед убивством Алли Горської і т. п.»

Похорон Алли Горської відбувся 7 грудня. У день похорону в траурно прибраний Аллиній майстерні друзі влаштували посмертну виставку її творів. Через майстерню пройшли сотні людей. Аллу Горську заборонили ховати на Бай-

ковому кладовищі — її ховали на новоствореному цвинтарі за містом, де зібралося приблизно 200 осіб. Прощальні слова говорили учитель О. Сергієнко, зачитав некролог критик Є. Сверстюк, В. Стус прочитав присвячений Аллі вірш, за долученням львів'ян виголосив прощальне слово І. Гель.

ЗМІСТ

- 5 Передмова
- 13 ВАЛЕНТИН МОРОЗ
- 18 Вересень
- 18 Осінні груші
- 19 Пожнив'я
- 19 Осінні соки
- 19 Чуття
- 20 Холодний тай
- 21 Спізнялій лет
- 21 Степ
- 22 Полудень
- 22 Папороть
- 23 Тятива
- 23 Возовиця
- 24 А сухо сухо вже
- 25 Туман
- 25 Україна
- 26 Громовиця
- 26 Дримба
- 26 Вірую
- 27 Народження
- 27 Прелюд
- 28 Поліські там-тами
- 29 Луцьк
- 30 Почаїв
- 31 Перший день
- 32 Гостинець
- 34 Так жовто світяться купави
- 35 ІВАН СВІТЛИЧНИЙ
- 38 Завжди в'язень
- 38 Жалісний сонет
- 39 Порціями
- 39 Моя свобода
- 40 Тарас Бульба

- 41 СВЕГЕН СВЕРСТЮК
44 Матері-страдниці
45 Реквієм
46 Ідуть додому вмирати
48 Не приходь до мене у снах
49 Дон Кіхот
50 Лютував перший сніг
51 У білу ніч, як по ударі дзвону
52 Знов та камера, знов ті стіни
53 Любіте своїх ворогів
54 Я знаю, це буде так
55 Хвилі радості, дні розплати
56 Світ держиться на гранях міри
56 Синя ніч
58 Йонас Каджоніс
58 Остання ніч (Переклад Є. Сверстюка)
- 59 ВАСИЛЬ СТУС
64 Прощай, Україно
65 Молитва
65 Танцює зек у батьківських чоботях
66 Все життя моє в інвентарі
66 Блажен, хто витрачать уміє
67 Ну й сон!
68 Ще й до жнив не дожив
68 Коли тебе здолає сон смертей
69 Як добре те, що смерти не боюсь я
70 Українським жінкам-політв'язням
71 Хай тобі про загадку
71 Сосна із ночі випливла, як щогла
72 Звелася длань Господня
73 Редьярд-Джозеф Кіплінг
73 Синові (Переклад В. Стуса)
74 Рагель Фарнгаен
74 Мої мерці (Переклад В. Стуса)
- 75 ІРИНА СЕНИК
77 По краю урвища

- 78 Всю ніч мели й мели
78 Я вболююсь у твою вересневість
79 Ту квітку мук
79 Сонце на небі
79 Лиця квадратові
80 Коло нашого двора
80 У дзвіниці
81 П'янке сущіття черешень
81 Вечірній Київ затихає
82 Як же рідко вікторія-регія
82 На долині
83 Надворі весняно
84 Навколо Братська
85 На годиннику
86 Серця моого ізмарагд
87 Як ластівка
88 Хата без квітки
88 Черемху мрій
89 Кожний вечір
89 Будь моїм болем
90 Споночіло
- 91 СТЕФАНІЯ ШАВАТУРА
- 94 Ще того віку вистачить
- 95 СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ
- 101 До совісти віку
103 З вірша про Шевченка
103 Вічні безсмертні шляхетні пориви!
- 105 ЗІНОВІЙ КРАСІВСЬКИЙ
- 108 Мотто
108 Дума
109 Не бряжчатъ кайдани на моих руках
110 Гамлет
111 Я серце до крови свое обчімхав
111 Коляборантам
112 Пересторога

- 113 ОЛЕКСА РІЗНИКІВ
- 115 Облога душ
- 116 Багатокрилість
- 117 Назбираю склянку граду, хоч би впаду
- 117 Коли порубане в шматки
- 119 Веселимо й веселимося
- 119 Прозорість почали втрачати дерева
- 121 МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ
- 124 Син народивсь, а я мов не живу
- 124 Знову день пішов у небуття
- 125 Уже відбив відбою час...
- 125 До мене ніби в гості тридцять літ
- 126 Високі гори
- 127 Черствим скептикам
- 127 Не квітнуть липи в жовтій піні
- 128 Один...
- 128 На обмерзлих, липких перекатах
- 130 Куля — перший мій слідопит
- 130 І довіряться чесні очі
- 131 Ген Володимирська могутня траса
- 132 Елегія другої зими
- 133 Елегія самотності кам'яної
- 133 Нью-Йоркська елегія
- 135 І. Елегія теорії відносності загальної
- 136 Де ти, де ти, далека муко
- 137 Помиляються раз у житті
- 137 Як Орфей вирушав в путь зловісну
- 138 Зима дозріла у зерні
- 139 Батьківщино, чую, наче рану
- 139 Вже котики на вербах нашорошені
- 140 Якби і вік не бути (на Вкраїні)
- 141 Човники сумніву пряжею днів
- 141 Люблю я світ
- 142 Уже на гілках — краплі рос
- 142 Як лист упалий, у зажурі
- 143 Меморіальна дошка на хресті

- 145 МИХАЙЛО МАСЮТКО
146 Чи це справді було, чи був сон це?
147 До України
148 Україно моя розорена
- 149 МИХАЙЛО ЛУЦІК
150 Що по собі залишите ви
151 В своїй душі уединюся
152 Господень храм
- 153 ОСТАП НЕВІДОМІЙ
154 Прощай, Вкраїно!
154 Якби вдалося закувати думку
156 І завжди в моєму серці — Україна
158 Світе, світе!
159 Чи то пісні, чи то плачі?
160 Стіни
161 Вже скільки днів в тій камері
161 Виват, Росіє!
163 Лист нездоланим
165 Жовті рожі
165 На Україні почалося дозрівання динь
166 Мою Україну — Калиною звати
166 Від Колими до України
167 Майстри убивств і інквізіцій
168 Був степ під золотим крилом
169 Дрімучий бір ...
- 171 ПАНАС ЗАЛИВАХА
- 175 АЛЛА ГОРСЬКА
- 179 Зміст

